TÜRK KILICININ MENŞE VE TEKÂMÜLÜ HAKKINDA*

Dr. BAHAEDDİN ÖGEL

Genel Türk Tarihi Asistanı

Türkler geniş tarihleri boyunca muhtelif kültür çevrelerine girmiş ve bu yeni kültür çevresi tipinde medeniyetler yaratmışlardı. Bu sebeple Çin, Hint ve İslâm medeniyetlerinin birer Türk örneği mevcuttur. Bununla beraber bazı Türk kültür unsurları medeniyet çevrelerinin değişmesine rağmen kaybolmamıştır. Bu etüdümüzde, Ortazaman devletlerinin beka ve yayılışında büyük bir rol oynayan kılıç üzerinde duracağız.

/. *Menşe meselesi ve Büyük Hun devleti kültür çevresi*

Sonradan Japonya'ya da yayılan bu kılıcın menşei fikrimize göre Altaydır. Çünkü Uzak ve Yakınşark kültürlerinde bu kılıcın mütekâmil veya iptidai bir şekline rastlıyamıyoruz. *Hsiung-nu'ların* ve Atalarının yaşadıkları Ordos civarında bulunmuş çok eski Ordos bronz satırları (Res. 1) Türk kılıcının protipleri olabilir. Kıvrımının iç kısmı keskin olan bıçak vs. pek çoktur[1] Ordos'da bulunan kılıç mahfazaları (Res. 2) sonraki Türk kılıçlarınınkine çok benzemektedir. Bilhassa Ho Chüping stelindeki kılıç tipi (Res. 3) ve asılışı Hsiung-nu ve Mete devletinin tanınmış bir aletidir. Zira steldeki adamın Hsiung-nu menşeli olduğu kat'idir[2]. Çin'de bu tip kılıç yoktur. Steldeki kılıcın kabzesi Turfan-Uygur kılıçlarınınkiyle kabili mukayesidir. Maalesef Hsiung-nu kültür çevresindeki kılıçlar hakkında şimdilik daha fazla bir şey söyliyemiyeceğiz.

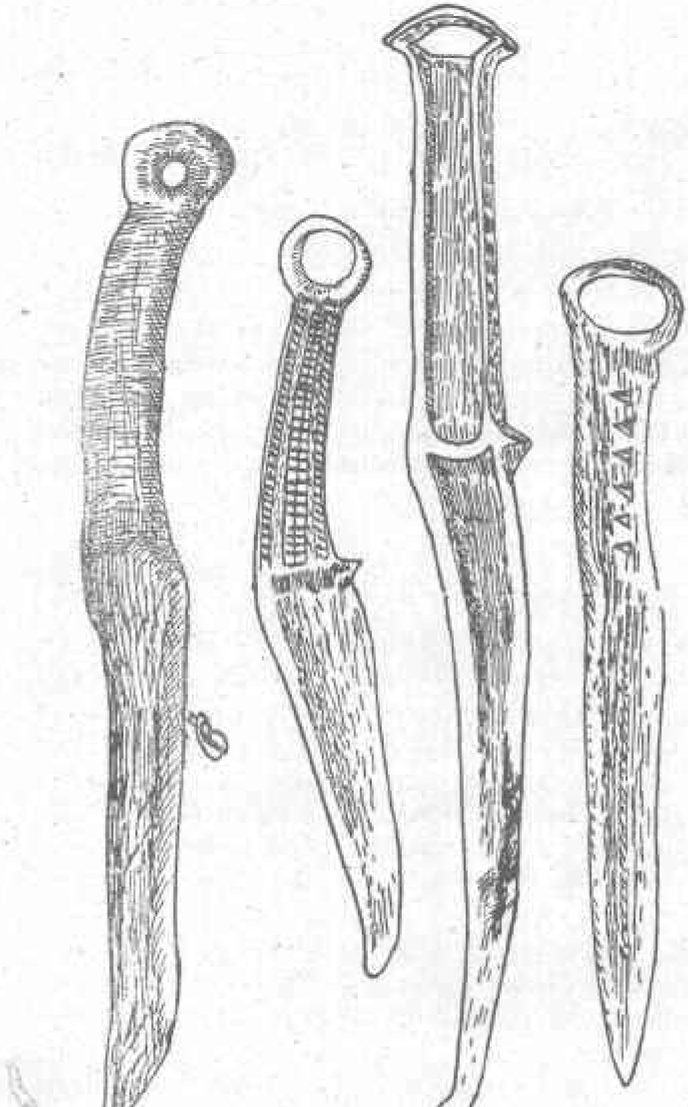
Kırgız kültür çevresinde[3] bu kılıçların izlerine rastlıyamıyoruz.

* Bu konu üzerinde bizden evvel Bela Posta, Arendt, Alföldi, Von Le Coq durmuşlardır. Hepsinin de malzeme ve etüdleri kısmî ve Türk tarihi görüşünden nasipleri azdır. *Tezimize göre, islâmdan sonraki Türk kılıcı menşe, itibariyle Orta Asya'ya bağlıdır. Gelen oymaklar vasıtasiyle getirilmişti.* Bu hususu ikinci etüdümüz aydınlatacaktır. Metod itibariyle kendisine borçlu olduğumuz değerli Profesörüm W. Eberhard'ın Türkiye'deki büyük hizmetlerini bu etüd dolayısiyle hürmetle anarım.

[1] Bk. Andersson, *Hunting Magic in the animal style,* BMFEA, 4, Pl. I, II vs. Bununla beraber mevzubahs kılıç tipinde satırlar için bk. Pl. I, 3, 4 ; II, I, 2, 3, III, I, 2, 4, IV, I, 3, 4 vs. Gene Andersson, *Selected Ordos Bronzes.* BMFEA. 5, Pl. I. I. vs.

[2] Grousset, *La civilisation de la Chine,* Fig. 172, shf. 217.

[3] Minusinsk bölgesi kültürünü bu adla adlandıracağız.

Res. 1 — Ordos ve Baykal ötesi Hsiung-nu kültür çevresine ait büyük bıçak ve satırlar.

Res. 2 — Ordos bölgesinde bulunmuş kılıç korkulukları.

Res. 3 — Ho-Chü-p'ing sitelindeki Hsiung-nu ve kılıcı.

Yalnız Tovostin kolleksiyonunda Göktürk devrindeki veya daha sonraki Türk tipi Kırgız kılıçları görülmektedir[4]. Göktürk ve Uygurlarla münasebeti çok olan Kırgız devletinin bu tesirleri güneyden aldığı şüphesizdir (Res. 7).

2. *Attila Hunları kültür çevresinde*

Avrupa Hunlarına ait elimize geçen kılıç teferruatına ait parçalar, şimdilik tam bir restorasyona imkân vermemekte ise de bilhassa yapılış tekniği bize bazı ip uçları vermektedir. Attilâ Hunlarının san'atında, bilhassa madeni ince levhalar ağaç veya maden üzerine kaplanırdı[5]. Bugünkü kontrplâk tekniğini andırmaktadır. Bilhassa balık sırtı motifler[6] revaçta olduğu gibi birbirini muntazam açılarla kesen şuaların meydana getirdikleri levhalara da çok rastlanır[7]. Bu teknikle imal edilmiş kılıç kalıntılarına Macaristan'da rastlıyabiliyoruz. Bu buluntular Attilâ devletinin kalıntılarıdır. Macaristana gitmeden evvel Güney Rusya ovalarında Hunların muvakkat bir devlet kurduklarını biliyoruz. Chih - chih shan-yü, Sir Derya kuzeyinde mağlûp olduktan sonra batıya çekilmek mecburiyetinde kaldı. M. ö. I. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen bu olayla Hunların bir kısmı Volga kuzeyine doğru çıkmış ve burada iki yüzyıldan fazla süren bir tevekkuf devresi geçirmişlerdir[8]. İşte bu bekleme devresinde Güney Rusya'nın yerli san'atından

[4] **Tallgren, *Collection Tovostine des antiçuites prehistoriques de Minoussinsk es chez le Dr. Karl Hedman A. Vasa,* Helsinki, 1917, Pl. XII, 7, 8. Tallgren bunları Japon ve Macar kılıcı (?) diye tavsif etmiştir sbf. 85 vd.).**

[5] **Bu hususta çok geniş bilgi için bk. Andreas Alföldi, *Fande aus der hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung,* Budapest, 1932, shf. 24, c. vd.**

[6] **T. M. Minayeva, *Zwei Kurgane aus der Völkerwanderungszeit bei der Station Şipovo,* E S A, IV, shf. 204, Abb. 30, 31. Aynı balık sırtı zemin motifini Avar dökme eserlerinde de görebiliyoruz : (Nandor Fettich, *Die Bronzeguss and die Nomadenkanst,* SKYTHİKA 4, Taf. VII, 20 a, 21 a. (Ortaasya tekniğine göre dökülen bu eserlerin motifleri bitkilidir. Bilhassa Minayeva'nın *(Pogreheniya soşeniem bliz gor. Pokrovska, Saratov).***

[7] **Pecsüszög buluntusu bunun karakteristik bir misalidir r Andreas Alföldi, *aynı eser.* Tafel. IV.**

[8] **Noktalarla meydana getirilmiş hatlar tezyinatın esasını teşkil eder. Pecsüszög plâkalarında noktalı hatlarla bir çok geometrik şekiller meydana getirilmiştir. Esas itibarile Sarmat san'atından bir hususiyet olan bu üslup (Minns, *Schytians and Greeks,* 282; Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte,* XIII) sonradan Got-Hun sanatında çok revaç buldu. Schmidt, bu üslubu Doğu Rusyada da oldukça dağılmış bulmaktadır : (KAÇKA, *Beitrâge zar Erforschung der Kulturen Ostrusslands in der Zeit der Völkerwanderung,* E S A, I, shf. 43). Akmolinsk civarında Karağaçta bulunmuş küpe ve taç, Macaristandaki Hun san'atının Volga boylarındaki öncüleridir. Saratov eyaletindeki Nijnyaya Dobrinka buluntuları da bu noktalı üslubun karakteristik örnekleridir : Minayeva, *Pogreheniya,* 103, Nr. I; Andreas Alföldi, *aynı eser,* Taf. XXII)). Bunların hepsi altın levhalardan müteşekkildir. Kuşak uçlarında vs. kullanılmıştır. Güney Rusyu san'atının aynı üslûptaki eserlerine Bela Posta da kısa bir göz**

birçok unsurlar alındığı gibi[9] Cermen san'atından da birçok yeni şeyler alınmış veya verilmiştir[10]. Attilâ devleti devrine ait buluntularda rastlanan balık sırtı altın plâkalarla kaplanmış ağaç kabzelere, hançer ve kılıç kınlarına Şipovo kurganında da rastlanmıştır[11]. Hançer veya kılıç kını bakiyesi olup olmadığını bilmemekle beraber Volga civarında P. Rau tarafından açılan D 42 kurganında bu tip levhalar görülür. Asıl ehemmiyetli nokta aynı kurganda, tek ağızlı kılıca benzer demir bir bıçağın bulunmasıdır[12]. Hun'lar, Güney Rusya'da bulunurken altın veya

atmıştır *(Dritte Asiatische Forschungsreise des grafen Eugen Zichy* Band, IV, shf. 490 vd.). Rostowtzeff'in verdiği Sarmat san'atma ait enteresan örneği bu grubun içine ithal edebiliriz : (R o s t o w t z e f f, *İranians and Greeks in South Russia,* shf. 133, Fig. 19; plate, XXVI). Pecsüszög buluntuları için bk. A l f ö l d i, *Aynı eser,* Taf.

[9] Bu sırada Güney Rusya'da bilhassa İran tesiri de pek büyüktü. İran tesirini temsil eden ve Ortaavrupaya sokan etnik zümre Alanlardır. Avrupaya göçen Hunlar ve önlerinden giden Alanlar komşuluk dolayısiyle müşterek unsurlar taşıyorlardı. Bilhassa bk. A l f ö l d i, *Aynı eser,* shf. 36 vd. Polikromun nakli ve yayılışı için bk. R o s t w z e f f, *Monuments Piot,* 1923, 149.

[10] No. 8 de gösterdiğimiz gibi kıymetli taş ihtiva eden kuyumculuk eserleri ve ince levha tekniği Hun-Cermen müşterek tekniğinin eserleridir. Bilhassa T a l a s boylarında bu tekniğin mahsullerine rastlamaktayız ki eğer kronoloji bakımından kat'i bir şey denebilirse birçok neticelere varılabilir. Çünkü Attilâ Hunlarının ikinci yurdu Talaş boyları idi. Maalesef H e i k e l 'in eserinde kronolojiye ait hiçbir fikir serdedilmemiştir. (A. H e i k e l, *Altertümer aus den Tale von Talaş,* Taf. I, 13, 11, 19). Çok tipik ve renkli bir kolyedir. Bilhassa B u l g a r Madara buluntulariyle çok büyük bir benzerlik göstermektedir *(Archaeologia Hangarica,* XVIII, Fig. 21, 10-12) Kiskörös'de de kaşı biraz küçük olan tiplere rastlamaktayız (T i b o r H o r v a t h, *Die Avarischen Grâberfelder von Üllö and Kisköròs,* Budapest, 1935, Tafel. XI, 1-6). Talaş buluntuları bilhassa Avar üslubuna yakındır. Aynı tip madalyon için bk. B e l a P o s t a, *Adı geçen eser,* Abb. 320, 4. Wosdwiçenskaya kurganına aittir. Szilagysomlyo'da bulunan tokalar Hun-Cermen şan'at tekniğine ait eserlerdir (N a n d o r F e t t i c h, *Der zweite Schatz von Szlagysomlyö,* Budapest, 1932, Tafel. XX). Kaşlı tezyinat örneklerinin Macaristan, Kerç ve Kafkasta muvazi tipleri bulunmuştur (Macaristan-Hun : A l f ö ldi, *Aynı eser,* N a g y s z e k s o s'dan : Taf. XV, 40-44 ; Kafkas'ta : *Materiali po arkeologu Kavkaza* 8, resim. 123, 28. Macaristan Hun devrine ait dört köşe kaşlı madalyonlara da rastlanır (Alföldi, *Aynı eser,* Tafel. XXXV, 63-65). Muvazi tipleri için bk. M i n a y e v a, *Zwei Kurgane aus der Völkermanderungszeit bei der Station Şipovo* ES A, IV, 200, Abb. 15. Bu sonuncusu dik dörtgen şeklindedir. Bundan başka bilhassa Macaristanda bulunmuş Hun tokalarile Got tokaları arasında büyük benzerlikler de mevcuttur (N i l s A b e r g, *Die Franken und Westgoten,* 1922, 58,). Batı Gotlarının göçlerile bu tip toka Tunus ve Cezayir'e kadar gitmiştir (R o s t o w t z e f f, *Mon. Piot,* 26, 1923, 151, Abb. 23). Gotlar, Güney Rusyada bulunurken Kama ve Oka bölgelerindeki ticareti ellerinde tutuyorlardı. Bu suretle Güney Rusya ile Kuzey arasında bir münasebet tesis edilmişti. S c hm i d t'in dediği gibi Hunlar herhalde bu bölgeye tam 375 de gelmediler. Bu tarih, Hunların Balkanlara iniş tarihidir. Yoksa Hunlar Güney Rusyaya çoktan yerleşmiş ve Siyasî bir birlik kurmuşlardı. S c h m i d t'in fikirleri için bk. KAÇKA, *Beitrüge zar Erforschung der Kultaren Ostrusslands in der Zeit der Völkermanderung,* ESA, I, shf. 47.

[11] Bk. M i n a y e v a, ESA, IV, shf. 201, Abb. 17.

[12] P a ul R au, *Neue Funde aus Hockergrâbern des Wolgadeutschen Gebiets* ESA, IV, Abb. 9 da bıçağa benzeyen eşyalar varsa da iyice belli olmadığın-

diğer kıymetli ince levhalarla kaplama tekniğinin oldukça ilerlediğini[13], bilhassa kınlar üzerinde bunun bakiyesine rastladığımızı söylemiştik[14]. Şu hususu da gözönünde tutmak lâzımdır ki bu teknik, yalnız Hunlara ait değildir. Komşuları veya tabileri olan Gotlarda da pek revaçta idi [15]. Bununla beraber Macaristan'daki Hun bakiyelerinin daha ziyade Volga bölgesindeki buluntulara benzerlik göstermesi Hun'ların ikinci ve hatta üçüncü yurdunun bu yerler olduğunu ispat etmektedir. İkinci yurd, Talas boyları sayılabilir. Çünkü Chih-chih Shan-yü buralarda epey bir müddet beklemiştir. Volga boyları üçüncü yurt sayılmalıdır. Bu cümleden Şipovo istasyonundaki 3 numaralı kurganda çıkan ağaçtan yapılmış bıçak kının üst kısmı, yukardan aşağıya kadar altın plâka ile kaplanmıştır. Üslûp ve motivi balık sırtıdır. Kının genişliği yukardan aşağıya doğru azalmaktadır. Kının yukarı kısmında bıçağın sapının bir kısmı kalmıştır. Fakat bunlardan ancak demir bir halka tefrik edilebilmektedir. Kının yan tarafında bir tokanın bulunduğu da şüphesizdir. İyi tefrik edilememekle beraber tek ağızlı ve eğri bir bıçak olduğu ileri sürülebilir [16]. Bu buluntunun en karakteristik noktası Attila devletine ait kalıntılardaki balık sırtı ince altın levhaları ihtiva etmesidir.

Demir levhalarla kaplanmış bıçak kaplarına da rastlanır. Demir levhanın eğrilmesi ve uçlarının çivilenmesile meydana gelen bu kından tek ağızlı ve tedrici olarak sivrilen demir bir bıçak çıkmıştır[17]. Schmidt, bu bıçağı bugünkü Dolgan bıçaklarile mukayese etmektedir[18]. Bıçak, kına nazaran küçüktür. Bizim zannımıza göre bu tip eğri kılıçlar, bu nevi bıçak tipinden inkişaf etmişlerdi. Prof. Alföldi'nin neşrettiği balık sırtı motifli kın parçalarının da küçük ebatta kılıç biçiminde yapılmış bir bıçağı ihtiva ettikleri anlaşılmaktadır. Macaristanda Kiskunhalas menşeli bu parçalarda kın parçasının sol kenarındaki çiviler daha kısa ve içe doğru eğiktir. Çiviler gümüştendir. Sağdaki dar çiviler ise daha uzundur. Alföldi'nin ölçüsüne göre (I. 7 cm.) imiş. Kısa çiviler deriye raptedilse gerektir. Uzun Çiviler ise tahtaya raptedilmiştir. Bu duruma göre pek haklı olarak tek ağızlı bir kılıç veya hançer kını olduğu neticesi

dan sükûtla geçiyoruz, R a u'ın açtığı mevzubahs kurganın tetkikinde etnolojik malzemeden de istifade etmiştir.

13 Bk. A l f ö l d i, Aynı eser, sh. 25.

14 Bu tip tekniğin en güzel örneği: M i n a y e v a, *Zwei Kurgane bei der Station Şipovo,* E S A, IV, sh. 202, Abb. 17.

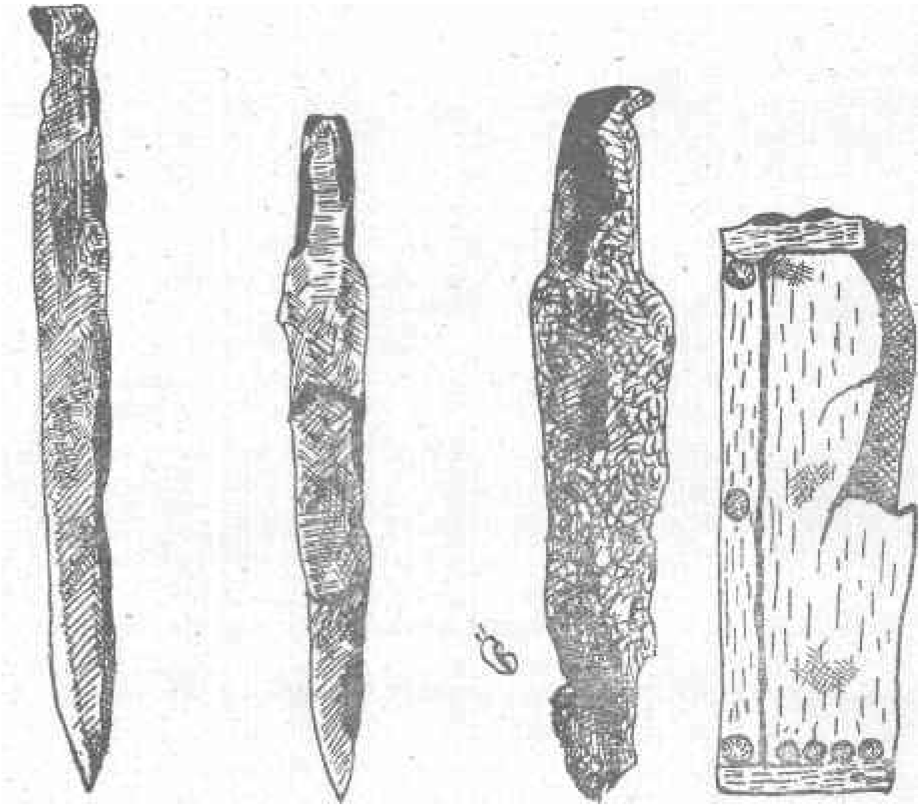
15 Bilhassa bk. E. B e n i n g e r, *Der westgotisch-alanisch zug nach Mitteleurupa* M A N N U S Bibl. 51, 1931, Abb. 21, 1.

16 M i n a y e v a, E S A, shf. 201, Abb. 17.

17 S c h m i d t, KAÇKA, E S A, 1, Abb. 3, 5.

18 Leningradda İlimler akademisi antropoloji müzesindeki bir bıçak : (S e h m i d, aynı yer, Abb. 4; a, b..

çıkarılmaktadır. Zira muhtelif boylarda muhtelif örnekleri vardır. Bu tip hançerin karakteristik örneği Simmeringer varyantıdır[19]. Attilâ devleti zamanında hakim olan, hançer tiplerinden biri budur.

Res. 4 — Hunların Aşağı Volga bölgesinde bulundukları devre ait kılıç ve büyük bıçaklar.

Kın buluntuları dolayısile tarif ettiğimiz hançer tipi, Volga grubunun karakteristik tiplerile aynıdır. Yukarda da işaret ettiğimiz gibi aynı tipe uzun kılıç, hançer, bıçak şeklinde, muhtelif ebatta Volga boylarında da rastlamak mümkündür[20]. Bu, Volga Hunlarının bir hançer tipi idi.

[19] B e n i n g e r, *Aynı eser* Abb. 34. Diğer tipler için .bk. A l f ö l d i, *Aynı eser,* 27-28.

[20] N a n d o r F e t t i c h'in D u n a pe n t e l e buluntuları hakkındaki eserinde bir hançerin sapının ve kınının bir kısmının resmi konmuş ve Avar kültürü dolayısiyle bazı mütalealar dermeyan edilmiştir (Les *trouvailles Avares de Dunupentele,* shf. 55, Fig. 50). Kerçte bulunan bu kılıç hakkındaki mütalealarımızı Avar bahsında vereceğiz. Yalnız burada şunu bildirmek isteriz ki bu kılıç teknik itibariyle Hun - Got ve hatta Avarların Kutrigur grubuna dahil olmadığı gibi Türklere aidiyeti de şüphelidir. Massonneau kollcksiyonlarından olan ve Kaiser Friedrich müzesinde bulunan bu kılıç (bk. W a l d e. m a r G i n t e r s, *Das Schtwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland,* 1928, Abb. 31, f) aslen İran tipi Akinakes grubuna dahildir. Bununla beraber kınının'

Ras. 5 — Altayda Srotaki kurganında bulunmuş Türk kilidi.

Eski İskitlerde ve kuzey Rusya eski kültürlerinde bu tip kılıca rastlanmaktadır. Sarmat devrinde de tek ağızlı bazı nevilerine rastlamakta isek de[21] şimdilik bunlar arasında bir bağ kurmayı imkânsız görüyoruz.

Attilâ Hunları nezdinde başka kılıç tiplerini de görebiliyoruz. Osmanlı devrinde bile böyle bir çok tiplere rastlamak mümkündür. Bu meyanda Cermen kılıç tipinin Attilâ Hunları nezdinde kullanıldığını kaydetmeyi faydalı buluyoruz[22].

3. Avar kültür çevresinde

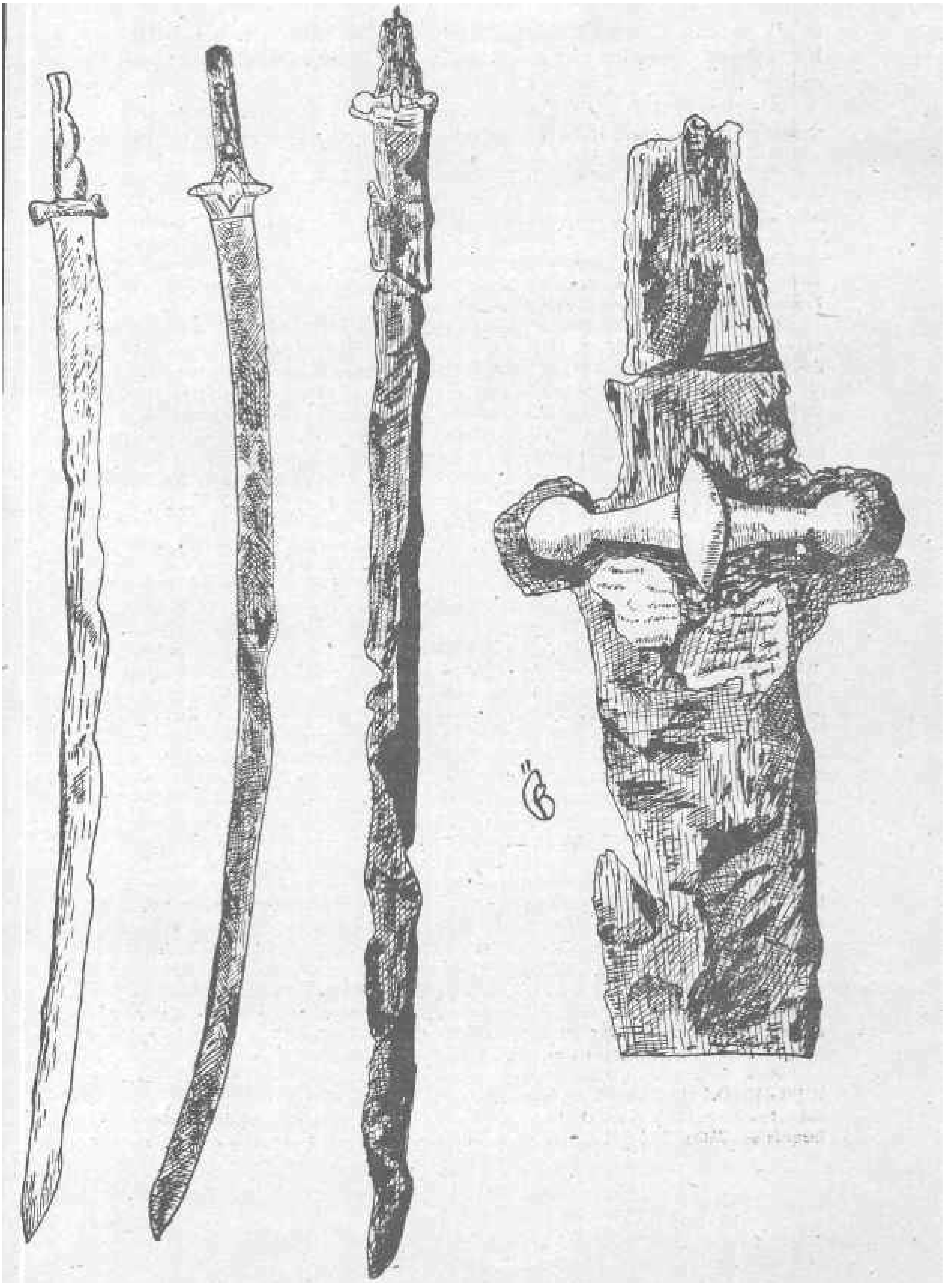
Macaristandaki Avar San'atı, her yönden Asyadaki menşe kültüre müşabehet arzetmez. Bilindiği üzere, Göktürk devletinin temelleri Asya Avar devleti olan Juan-juan'ların imparatorluğunun enkazı üzerine kurulmuştu. Batıya kaçan Juan-juan'lar Volga ve Don kenarlarında yerleşmişler ve orada yarım aşıra yakın bir zaman ikamet etmişler ve Göktürklerle münasebete geçmişlerdi. Bu tevakkuf devresinin hatıraları Avar San'atında kendini tam manasiyle gösterir. Hunların doğularında bulunan, fakat tabilerinden olan Kutrigurların da[23] Avar göçüne katılmaları, Avar san'atına Eski Hun san'atının çeşnilerini de soktu. Bu sebeplerden dolayı Avar kılıçlarını da incelerken bu tesirleri göz önünde tutmak lâzımdır. Eski ve yerli sayılabilecek bu yabancı özelliklerin yanında, Macaristanda doğrudan doğruya yerli halktan alınan tesir-

üzerinde Altın pilâkaların bulunması eseri teknik itibariyle Hun grubuna sokmaktadır. Eğri kılıç tiplerinin Volga boyu buluntularındaki durumları için bk. Rostowtzeff, *Monuments Piot,* 1923, shf. 135.

[21] Sarmat kılıçları daha ziyade düz ve kısa kılıçlardır. Batı Ukrayna Sarmat eserleri arasında eğri kılıç tipinde büyücek bir bıçak bulunmuştur *(Mainzer Zeitschrift* (1906), sbf. 43-44.)

[22] Prof. Alföldi Cermen tesirleri ve bizatihi Cermen kılıçları hakkında biraz durmakta ise de resim vermediğinden bu hususta şimdilik bir şey söyliyemiyeceğiz. Verdiği bibliografya da Türkiyede bulunmamaktadır.

[23] Bilhassa Malaya Pereşçepina ve Tepe kültürleri Kutrigur Altın işlerinin ehemmiyetli bir merkezini teşkil ederler. M. s. 680 e kadar devam eder. Papa grubunun 1 ve 2 numaralı mezarları Kutrigur kültüründen Avar kültürüne geçiş devresini gösterir. Bu kültür için bk. *Archaeologai Ertesitö,* 1930, Fig. 87 vd.. Attila'nın ölümünden az sonra Maeotis gölü civarlarında yaşayan Hunlar, Doğudan gelen tazyik üzerine arazilerini tahdid etmek ve hudutlarını da daraltmak zorunda kaldılar. Justinien zamanında Kutrigurların Bizansı zorladıkları ve onları senelik haraca tabi tutmak için çalıştıkları görülür. Senelik haraçların temininden sonra Kutrigurlarda kuyumculuk ve her nevi maden işleri kendini gösterir. Maeotis'in doğu sahillerine, Don ve Dinyeper nehirleri kenarlarına geçtikten sonra Bizansla münasebeti daha fazlalaştırırlar. Diğer yandan da Kırım yarımadasında inkişaf yolunda olan Got kültüriyle hali münasebette bulunurlar. Hermanarik'in hudutları içinde bulunan Kutrigurlarda halis bir İskit tesiri kendini gösterir. Petrossa ve Szilagysomlyo hazineleri Hermenarik'in güney hudutlarını ve IV cü asrın ortalarında tam manasiyle bir Got-İskit kültürünü teşkil ediyordu (Nandor Fettich, *Der zweite Schatz von Szilagysomlyo,* Budapest, 1923, 59—71). Bu sebeple Avarlara *Got ve İran kültürleriyle birlikte kılıç süsleri* de girmiştir. Bilhassa oldukça muahhar bir devre ait olan Kolonya kılıç bakiyesini, Fettich Pereşçepina kültürü ile münasebete getirmektedir.

Res. 6 — Avar kültür çevresine ait kılıçlar.

lerle[24], yabancı Cermen tesirlerini de buna ilâve edebiliriz. İşte bütün bu yabancı unsurları attıktan sonra *Türk miyarlariyle* prototipi arıyabiliriz.

Avarlara nüfuz etmiş *Cermen tipi kılıcın* karakteristik örneği 196 numaralı Jutas mezarında bulunanıdır [26]. Sapının başlığını teşkil eden

[24] Fet ti ch, yerli kültürü Gepid adiyle adlandırmaktadır. Bu kültür daha ziyade VII inci asrın sonlarına doğru meuzubahis olur. Alman ve Frank kabilelerinin müşterek tesirleri altında fazla kalmıştır (N. Fettich, *Zam Problem des Ungarlöndischen Stils II,* E A S, IX, shf. 319 *vd.).* Fettich Dunapentele'ye ait neşriyatında Eski Gepid kültürü ile Avar kültürünün nasıl çarpıştığını, Ayarların nasıl muzaffer olduklarını kayış tokalarına dayanarak göstermiştir (N. Fettich, *Trouvailles Avares de Dunapentele,* Budapest, 1936, shf. 77 vs.)

[25] Stil II Cermen motifleri ilk bakışta orijinal Avar üslûbundan ayrılır. Bu konuya Nandor Fettich çok güzel bir monografi hasretmiştir *(Dan Kunstgezuerbe der Avarenzeit in angarn,* ARCHEAOLOGİA HUNGARİCA, I). İthal malı veya taklit olan Cermen eşyaları da vardır (N. Fettich und Gy. Rhe, *JUTAS and ÖSKÜ, zwei Gröberfelder aus der völkervanderangszeit in ungarn,* SEMİNARİUM KONDAKOVİANUM, Prag, 1931, shf. 52 vd.) Bilhassa balta ağzı şeklindeki Cermen fibelleri az olmakla beraber karakteristiktir. Bu yabancı tesirlere Bizansı da ilâve etmek lâzımdır. Fakat bu, mevzumuzu biç bir surette ilgilendirmemektedir. Şimdilik Bizans tesiri için bk. AIföIdi, *Zar historisehen Bestimmung der Avarenfande,* E S A, IV, shf. vd. Keza : Aberg, *Die Goten and Langobarden in italien,* shf. 81 vd.

[26] Gy, Rhe und N. Fettich, *aynı eser,* SKYTHİKA 4, shf. 35. Kılıç için bk. Taf. X, 7. Önemli bir tip olan bu kılıç üzerinde biraz durmağı faydalı görüyoruz. Fettich, bunu kuzey tesiri olarak saymaktadır. Kuzey Kılıcı olarak kabul etme bizim tezimizi hiç bir noktadan haleldar etmez. Bilhassa kuzeye yakın olan Kiyef bölgesinde bu tip kılıçlara çok rastlanır. Bu tipin en eski örneği Aşağı Dinyeperde Kerson eyaletinde bulunan Marisin'de bulunmuştur (M. Ebert, *Pröhistorische Zeitschrift,* 1913, Shf, 16.) Kiyef bölgesi örnekleri için bk. Bobrınskoy, *Kurgani sluçeniya arheologiçeskiya nahodki bliz mesteçka Smeli,* Petersburg, 18-87-1901, I, Levha. VII, 2, 5 ; III, K. CCCXLVI vs. Uçların müstakil olarak tezyinatı: Co11ection Khanenko, II, Lev. VII, Nr. 59. Bu tip kılıçların en eskisi M. e. 5 ci asra aittir: Wa1demar Ginters, *Das Schwert der Skythen and Sarmaten,* Berlin, 1928, shf. 40. Geyik boynuzuna benzeyen Kiyef kılıcı için bk. İzvestiya *arh. Kom.* 1905, Resim. 37. Avrupaya geçen Türk oymaklarının bir çok kültür unsurları aldıkları Doğu Rusya ve Orenburg bölgesinde de bu tipe çok rastlanır. *Ba tip kılıç, Avarlar tarafından ba bölgeden de getirilebilir.* Bk. *Materiali po arheolo gii Rossii,* 1918, Resim. III-IV. Yekaterinburg örneği için bk. *Zapiski Uralskago Obşestva,* XX, I. 368 vs. Doğu Rusyaya ait bu tip kılıçlar bilhassa *Sibirya kılıçlarile büyük benzerlikler gösterdiler.* Yekaterinburg tipi bir kılıç için bk. *Sibirskiy Drevnosti.* Levha. XIII, Nr. 8-9 . Buna benzer basit ve işlenmemiş tiplere Tobolsk'de rastlanmıştır (Bela Posta, *Archaeologische Studien auf Rassischem Boden,* I, 1905, Abb. 59). Omsk numunesi daha ince ve daha zariftir. Bk. *Aynı eser,* Abb. 61. Orta Sibiryadaki numuneleri için bk. *Sibirskiye Drevnosti,* XL 2-10, XIII, 9. *Minusinskde* de bunun çok güzel numunelerine rastlanmıştır. (Gerovon Merhart, *Bronzezeit am Jenissei,* Tafel X/XI, 5; XII, 2-3). Samarada da enteresan bir örnek bulunmuştur (Bela Posta, *Aynı eser,* Abb. 60).

Aynı tip kılıçlara Çin'de de rastlamaktayız: (Perceval Yetts, *Bronzes,* BURLINGTON MAGAZİNE, *Monographs,* 1925, PL. VIII - E.) Kıvrık kısımları bir daire teşkil eden bu kılıcı O. Janse, E kategorisine katıyor: *Epees anciennes trouves en Chine,* B M F E A, 1930, shf. 74. Bu tip kılıçlara Japonya'da da çok rast-

kısım da, bir hilâl meydana gelmiş ve bu hilâlin uçları tamamen kıvrılarak bir halka meydana getirmiştir [27]. Bu hususta, bu kadar izahatı kâfi görüyoruz.

Tezyinatlarında eski *Güney Rusya ve Batı tesirlerini taşıyan Avar kılıç'ları* arasından devrin tezyinat modasına uyularak imâl edilen kılıçları ve eski Hun ananesini taşıyan örneklere de rastlıyabiliyoruz[28]. Bilhassa kaş tezyinatı, kılıç tezyininde de kullanılmakta idi. Ufak yuvarlak kabarcıkları andıran ve muntazam bir surette dizilmiş kaşlarla teşkil edilmiş Hun üslubu tezyinatlar, Avar devrinde de kullanılmıştı[29]. Muahhar Avar kültürünün bir eşi sayılan Pereşçepina'da eski İskit kültür elemanlarından kısa kılıçlara rastlanmaktadır.[30] Esas

lanmaktadır. Bu husus için bk. Takahashi, *On Japanese swords and spears,* Tokyo, (1927). Çin'deki bu tip kılıçların diğer varyantları için bk. Koop, *Early Chinese bronzes,* London, (1924), Pl. 65 Keza bk. Perceval Yetts, *The George Eumorfopoalos collection.* I, Pl. LXXII (A 156, shf. 68). Bu tip kılıçlar bilhassa Hal-Istatt devrinin numuneleridir (J. Dechelette, *Manuel d'archeologie prehistoric/ue Celtiçue et Gallo-Romaine.* I, *Premier âge da fer ou epoque de Hallstatt,* shf. 730 vd.). Bu tip kılıç, Bela Posta'nın fikrine göre İran'dan gelmiştir *(Dritte Asiat'ısche Fontchangsreise des Grafen Eagen Zichy,* and. III, shf 110), Bu tip kılıçların güzel örneklerine kuzey arkeolojisine ait kolleksiyonlarda rastlıyabiliyoruz *(Atlas de Yarcheologie da Nord,* Kopenhag, 1857, Pl. IV-B. 41).

Yukarda saydığımız yabancı tiplere rağmen sapının başında boynuzvari süsleri bulunan kılıçların en güzelini şüphesiz ki *Ordos bronzlarının* arasında bulabiliyoruz. *(A*ndersson, *Hanting magic in the animal style,* BMFEA, 1932, Pl. VI, 1, 2; Pl. VII, 2, 3, *A).* Her ne kadar Avar mezarlarında bulunan kılıçlarla aynı değilse de Ordos Bronzlarının doğu Hunlarına aidiyeti dolayısiyle ilmî çalışmalar için önemli bir konu teşkil edeceği zannındayım. Bu kılıç tipinin bütün Evfasya ve Çine yayılmış olmasına rağmen Türk menşeli olduğuna ve Ayarların nezdinde olarak Asya dan geldiğine kani değilim.

[27] Bk. Gy Rhe und N. Fettich, *Jutas und öskü,* Taf. XVIII, 18.

[28] Hampel, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn,* III, 260, 9 - 10. Bu kılıç süsleri hakkında bilhassa bk. Nandor Fettich, *Garnitares de fourreaa des sabres da temps des Avares, en Hongrie,* Arethuse, Paris 1926. avril, Pl. V. I, Kısa olarak bir izahat için bk. ESA, IX, 321.

[29] Kolonya müzesinde bulunan Kerç kılıcı M. s. VI ıncı asra ait bir kılıçtır. Fakat her bakımdan Hun kuyumculuk ve madencilik tekniğini haiz bulunmaktadır (J. Werner, *Amtliche Berichte,* XXIX, No. 3, Berlin, 1907, sahf. 63.) Aşağı yukarı Avar devrine ait olan bu kılıçla Güney Rusya Avar münasebetlerini tetkik eden Matzulewitsch (SEMİNARİUM KONDAKOVİANUM, I 1927. 133 vd.) ve Nandor Fetti eh tetkik etmişlerdir *(Trouvailles Avares de Dunapentele,* shf. 55 vd.). Hun kuyumculuğunun Avarlar nezdinde yayılmış tarzı için kısa bir izahat da (Nandor Fettich, *Zum problem des UngarlandUchen Stils II,* ESA, IX, shf. 321) dadır. Hun-Got kuyumculuğunun izlerini Talas'da da görebiliriz. Burada şunu da ilâve edebiliriz ki aynı teknik Protobulgar kültürüne de hakimdi (ARCHAOLOGİA HNNGARİCA, XVIII, Fig. 22 1-18). Kiskörös mezarlarında da Hun tekniğine göre yapılmış bir kaç örnek gösterebiliriz: Tibor Horvath, *Die Avarischen Grüberfelder von Üllö und Kiskörös,* Budapest. 1935, Taf. XVI, 16-16, II, 30-32.

[30] N. Fettich, *Garnitares de fourreaa des sabres du temps des Avares,* ARET-

itibariyle Avar olmayan P - şeklindeki kınlar yerli kültürden iktibastır [31]. Stil II motiflerini taşıyan, fakat Avar basma tekniğiyle yapılmış kılıç süslerine de rastlamaktayız. Orta Asya Göçebelerinin kullandığı ve onlara mahsus dökme tekniğiyle yapılan bu ornemanlar ve rolleri nihayet bir taklitten başka bir şey değildir. Çerçeve, Hıın boncuk üslubiyle yapılmıştır. İç kısmı ise Stil II nin karışık ve biraz değişmiş bir motif nev'idir[32]. Daha ziyade bir rinceau sistemini andırmakta ve iç kısmında da boncuk tezyinatı kendini göstermektedir. Avar tekniği Hun motifile birleşmiş, Cermen izlerini de içine alarak melez bir durum arzetmiştir. Her ne olursa olsun, bütün bunlar tip itibariyle incelemek istediğimiz kılıçlarla ayrı mahiyet taşırlar. Bununla beraber Avarlarda başka tip kılıçların da kullanıldığını göstermesi bakımından ehemmiyeti vardır.

En fazla kullanılan ve revaçta olan Avar kılıçları Orta Asya menşelidirler. Ve bunlar tam manasiyle *Türk* tipidirler. Türk menşeli Avar kılıçlarından ancak dört tanesini tetkik etmek mümkün oldu:

1. Dunapentele [33].
2. İgar [34].
3. Ozora [35].
4. Öskü [36].

Birinci, ikinci ve dördüncünün şekillerini (Res. 6) da görmekteyiz. Sapları umumiyetle kaybolabilecek veya çürüyecek bir maddeden yapılmaktadır. Bununla beraber korkulukları altından veya necip bir madenle kaplanmış bir maddeden yapılır. Sapların üzerinde altın veya diğer madenlerden yapılmış tezyinata da rastlanır. Boyları da oldukça uzundur. Ozora veya Toti Puszta kılıcı, Dunapentele kılıcına oldukça

HUSE, 1926, PI. V. 8,9; Pl. VI, 10. Bunlar daha ziyade P- şeklindeki kılıç kınlarina aittirler. Aslen Cermen olan bu kısa kılıçları, Tibor Horvath, İtalya'da bulunmuş kılıçlarla mukayese etmektedir : *Die Avarischen Grâberfelder von Üllö una Kiskörös,* shf. 100. Esas itibariyle bunlar Lombard san'atiyle ilgilidir : (Aberg, *Die Goten und Langobarden,* Abb. 207 vs.)

[31] Bu husus için yukardaki nota ve Fe11ich'in şu yazısına bk. ESA, IX, 320.

[32] Nandor Fettich, *Das Kunstgewerbe der Avarenzeit in Ungarn, Zahnschnittornamenik und Pressmodellfunde,* 1926, Taf. VII, 9.

[33] N. Fettich, *Trouvailles Avares de Dunapentele,* Taf. 1, 1.

[34] ARCHAEOLOG.Aİ ERTESİTÖ, 1929, Pl. IX, 30-31, XX, 1-la. Daha ziyade ağır süvarilere mahsus olan bu kılıç, ilerde de göstereceğimiz gibi Selçuk ve Osmanlılarda da kullanılmıştı. Hem dürtme ve hem de paralama kabiliyeti olan bu kılıcın düz kılıca nazaran faikiyeti vardır. Darbe kuvveti olduğu gibi ileri geri kaydırma kabiliyeti dolayısiyle kesiş kudreti de fazladır. Halbuki düz kılıçta yalnız darbe işi vardır. Öskü kılıcında da açıkça görüldüğü gibi, uç kısımda epey bir miktar çift ağızlılık bırakılmış ve bu suretle delme kabiliyeti fazlalaşmıştır.

[35] Hampe1, *Altertümer des fruhen M.-A. in ungarn,* II), 268, 12-13.

[36] Gy. Rhe und N. Fettich, *Jutas und Öskü, Zweigraberfelder aus der Völkertvanderundgszeit in ungarn,* SEMİNARİUM KONDAKOVİANUM, Prag, 1931. sh. 43, Abb. 21.

benzer. Öskü kılıcının uzunluğu 93.5 cm. dir. Uç kısmında 13. cm. kadar iki ağızlılık devam eder. Saptan uca kadar hafif bir eğrilik müşahede edilir. Sapın önünde, bazı ağaç ve deri çürüklerine de rastlanır. Bunlar kının çürümüş bakiyeleridir. Eğrilik itibariyle İgar kılıcına daha yakındır. Kiskörös ve Dunapentele kılıçlarında eğrilik çok azdır. Bunun sebebini toprak altında daha fazla tahrip edilmelerine ve çürümelerine atfetmelidir. İgar kılıcının sapında necip maddeden yapılmış üç parça küçük tezyinat bulunmaktadır. Aynı tezyinat Dunapentele kılıcında da mevcuttur. Öskü kılıcındaki mahfaza kısmı diğerlerine nazaran daha kabadır. Fakat Güney Rusya'daki muahhar Türk kılıçlarınınkiyle büyük bir benzerliği vardır. Kiskörös'de bu tipe yakın bıçaklara da rastlıyoruz [37]. Üllö'de, 44 numaralı mezarda bulunmuş kırık kılıcın boyu 83 cm. dir. Hususiyetleri iyice belli olmuyorsa da Kund kolleksiyonundaki eşine göre bazı fikirler ileri sürmek mümkündür. Hülâsa bunların Orta Asya menşeli oldukları şüphesizdir [38].

4. Göktürk kültür çevresinde.

Göktürk kültür çevresi şüphesiz ki bu kılıçların en çok kullanıldığı bir yerdi. Maalesef Ortaasya ve Altaylarda hafriyatların miktarı kâfi yapılmamış olması, lalettayin bulunan eşyaların da tarihlenmesine şimdilik imkân bulunmaması, üstelik bu buluntuları ihtiva eden neşriyatın da Türkiyede mevcut olmaması Göktürk çevresi hakkında fazla bir şey söylemeğe imkân bırakmamaktadır. Bu kılıcın Avarlar tarafından çok kullanıldığını bu kavme ait bahiste görmüştük. Göktürk devleti ise Avar devletinin enkazı üzerine kurulmuştu [39]. Theophylact'ın verdiği malûmatta, tetkiki icap eden bazı noktalar vardır. Theophylact, Avarlar mağlup olduktan sonra Tabgaçlara gittiler diyor [40]. Avarların gene bu civardaki siyasi faaliyetlerinden bahsederken Merkitlerden de söz açtığına göre Juan-juan'ların Çine kaçan grublarını kastetmek istediği an-

[37] ARCHAEOLOGİA HUNGARİCA, XIX, Thf. 1, 11; V, 5.

[38] Avar üzengileri, At gemleri ve ok uçları gibi bunları da Fettieh tereddüdsüz olarak yukarıda ismi geçen SKYTHİKA 4 de (shf. 67) ve ARCHAEOLOGİA HUNGARİCA, XVIII, de (shf. 48-49) Asya menşeli göstermektedir. Zaten bu hususta tereddüt yoktur.

[39] *Wen-hsien-t'ung-kao,* 2684-5 ; Juan-juan'larla Avarları ilk defa birleştiren Vivien de Saint Martin'dir (Lebeau, *Histoire da bas empire,* cilt. IX, shf. 361). Marquart bu nazariyeyi kuvvetlendirdi *(Eranşahr,* 53-54).

[40] Bu tip statülerin yayılış sahaları için bk. M. P. Griaznov, E. R. Schneider, *Drevniye izvoyaniya Minusinskh stepey, Materiali po ethnografii,* IV, 2, Leningrad, «929, s. 87. Başka kılıçlı babalar için bk. Kastanye, *Drevnosti Kırgızkoy stepi i Orenburgskogo kraya (Trudı Orenburgskoy uçenoy arhivnoy komissii,* XXII, 1910 XI, 10). Türkistandaki bu tip ve kılıçlı kamenneya babalar için şu eserleri bibliyografya olarak verebiliriz : W. W. Barthold, *Otçet o poyezdke v srednyeişayu s nauçnoy tselyu* v 1863-1894 godu. *Zapiski imperatorskoy Akademii Nauk,* VIII, I, not. 4, S. Petersburg, 1897. Ris. Vl1, I; VIII. I; X, 2-3; XI, I; XI, 4. *Memoires relatifs â l'Asie,* III, shf. 271 vd. Chavannes, *Documents,* 230 vd.

laşılmaktadır. Bu hususta ayrı bir etüd yayınlıyacağız. Bundan sonra Göktürk Kağanının batıdaki faaliyetine geçen müellif, Ogur'ların mağlubiyetinden sonra Avar-hun i'lerden bahsediyor. Bunların sahte, pseudo Avarlar oldukları da söylenmektedir. Hakiki Avarlar, ve Macaristana kadar giden unsurlar, bizce Juan-juan'lardı. Chavannes bu fikri kabul etmektedir[41]. Bununla beraber Avarlar Güney Rusyadan giderlerken bir kısım eski Hun halklarının bakiyelerini de beraber götürdüler[42]. 552 de tamamen yıkılan Asya Avar devletinin yerine, 568 sıralarında Avrupa Avar devletinin temelleri atılmağa başlamıştı. Bu sebeple, iki Avar devleti arasında büyük bir fasıla yoktur. Dolayısile Kılıç tiplerinde de büyük bir fark olmaması lâzımdır. *Göktürk kültür çevresile Avar (Juan-Juan) kültür çevresi birbirine çok yakındırlar.* Fikrimize göre Ortaasya kılıçlarına çok benzeyen *Avar kılıçları Göktürk kılıçlarının prototipidir*[43].

Orhon yazıtları yanında bulunmuş bir balbal heykelinde müşahede edilen kılıç tipi, diğer Türk kılıçlarına benzemesi hasebile zikre değer. Yadrintsev'in ve bilâhere Heikel'in tetkik ettiği bu heykel hakkında Bela Posta şöyle diyor:

"Analogien zu diesen Kamennaja - Babas fand Jandrintschew in grossen Mengen in der Mongolei, in der Gegend der *orchoner İnschriften.* Jadrintschew hat dieselben bei seiner ersten Reise auch abgezeichnet und seine Zeichnungen beim Moskauer Kongress auşgestellt, wo A. Heikel dieselben photographiert hat. İch hatte nun in Helsingsfors Gelegenheit, die Photographien Heikels zu sehen. Auf diesen Photographien finden wir die fragliche Befestigungsart an drei Kamenneja - Babas, deren eine einen genau solchen Helm, auf dem Kopf hat, wie wir ihn an dem weiter oben publizirten exemplare aus der Gegend des Kuban gesehen haben. Der Umstand, dass wir in der Gegend des Fundortes der orchoner inschriften so strengen Analogien dieses Sâbeltypus begegnen, dass sie nicht nur hinsichtlich der Hauptform, sondern sogar hinsichtlich der Befestigungsart vollstândig übereinstimmen mit unseren erwâhnten Sâbeln aus der Zeit der Landnahme, verbreitet auch ein gewisses licht über den Ausgangspunkt dieses Sâbeltypus.[44],,

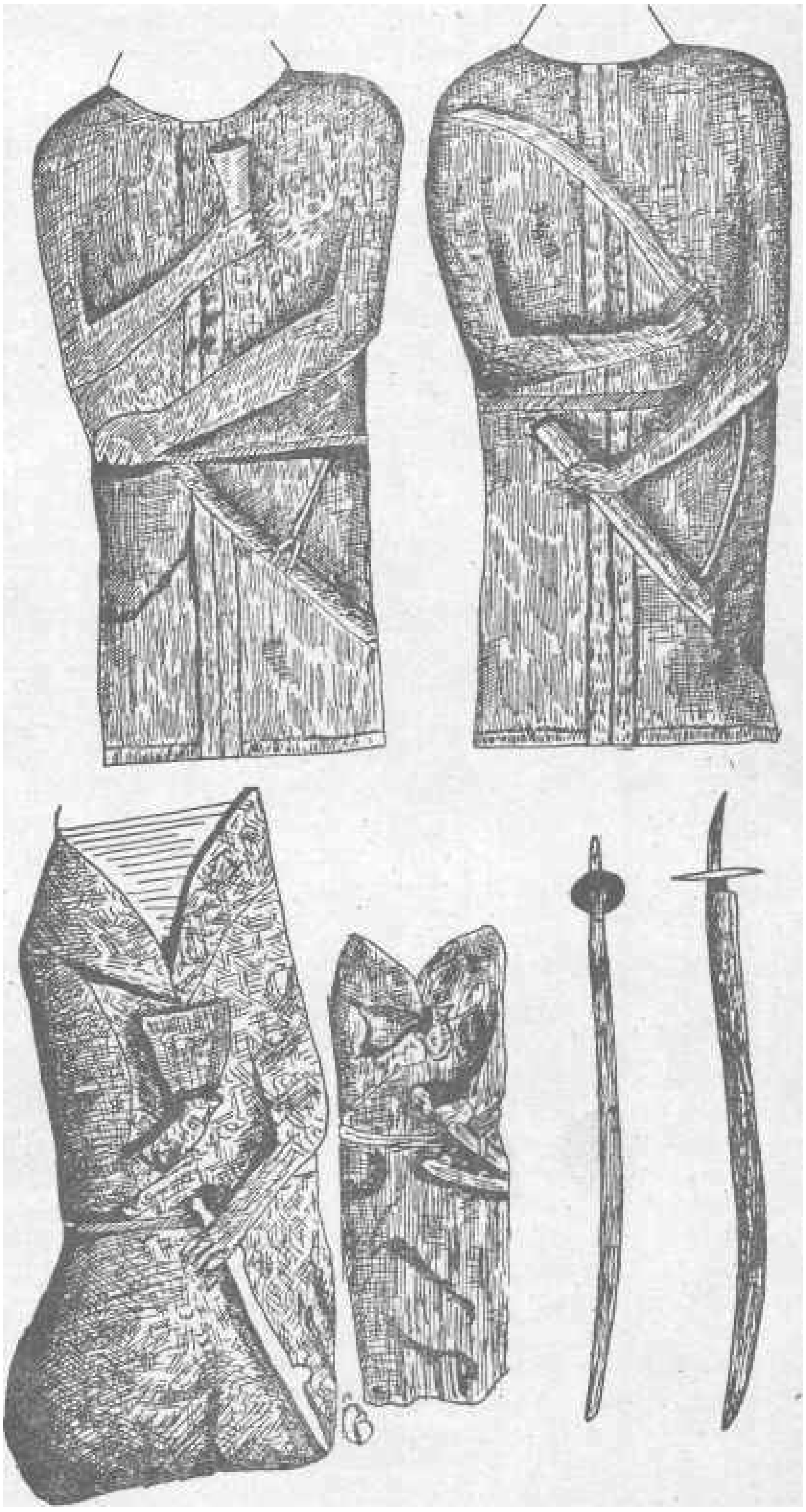
Fevkalâde kıymetli olan bu balbal heykellerinin fotolarını bulmak maalesef mümkün olmadı. Bu sebeple fotoları bizzat gören Bela Posta' nm metnini yukarıya almağı münasip gördük. Başlarındaki miğferler ayrıca bir tetkik konusudur. Yakında neşredeceğimiz bir makale ile bu problemi aydınlatmağa çalışacağız. Miğfer kullanmanın menşei Türk olmasa bile Islâmdan evvelki Türk devletlerinde miğferin çok kullanıl-

[41] E. Chavannes, *Documents historiçae sar les Toakioae* Occid. 230, n. 4.

[42] Kutrigur meselesi için bk. A. AIföldi, *Zar historischen Bestimmung der Avarenfunde,* ES A, IX, 292 vd.

[43] Bela Posta, *Archaeologische Studien aaf Russ. Baden,* 1, 112.

[44] Göktürk-Bulgar vs. münasebeti için bk. Bahaeddin ögel, *Sekellertn ataları hakkında,* BELLETEN, 36 (1945)

Res. 7 — Göktürk kültür çevresine ait kılıç tipleri, ve Yenisey-Kırgız kılıçları.

dığına kuvveti delillerle inanmış bulunuyoruz. Elimizde mevsuk bir malûmat olmadığından Orhon balballarının kronolojisi vs. hakkında fazla bir şey söyliyemiyeceğiz. Kılıç tiplerinin Kafkas idoilerininkine benzemesi de entresandır. Şuna da işaret etmek lâzımdır ki VIII ci asrın sonunda ve IX uncu asrın başında Güney Rusyaya giden halklar Göktürk devletinin geri kalan halkalarıdır. *Volga Bulgarları kadar, yurt kuran Macarların da bu Göktürk akınlarından müteessir olmaları çok muhtemeldir.*

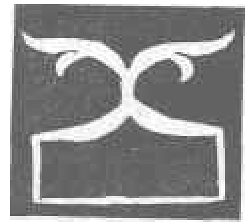

Res. 8 - Altay Balballarındaki kılıç tipleri.

Türk san'at tarihine ait yaptığımız tetkiklerden görülmektedir ki maalesef çok noksan malzeme ile çalışmak zorundayız. Bu sebeple önemli yanlışlara da düşebiliriz. Bu hususa ait Rus neşriyatı toplanıncaya kadar bu şekilde çalışmağa mecburuz.

5. Turfan Uygurları kültür çevresinde

Turfan kültür çevresi hakkında fazla birşey söyliyemiyeceğiz. Yalnız verdiğimiz birkaç örnek (Res. 10), bu bölgede eğri Türk kılıçlarının ne kadar yayıldığını göstermektedir. Bununla beraber şunu da itiraf etmeliyiz ki Uygurlar nezdinde düz İran ve Avrupa kılıçları daha fazla görülmektedir. Bilhassa Türk kılıç ve hançerleri muahhar devirlerde çoğalır. "Türk,, diye vasıflandırdığımız kılıç ve hançerleri başlıca şu gruplara ayıracağız :

Res. 9 — Göktürk Kurganlarında çıkan tezyinatlardan

1. Büyük ve eğri kılıçlar (Res. 10) Bu hususta bazı fikirler serdeden A. Von Le Coq kendine bir yol bulamamıştır. Gâh Japon kılıçlarını, gâh Hint kılıçlarını ele almış, fakat hiçbir neticeye varamamıştır[45]. Bilhassa saplar, Ho Chü-p'ing sitelindeki Hun kılıcı ile mukayese edildiği takdirde arada bazı benzerlikler müşahede edilir.

[45] A. von le Coq, *Bilderatlus zur Kanat und Kulturgeschichte Mittelasiens* Berlin, 1925, shf. 17.

2. Bilhassa kısa ve eğri kılıçların -daha doğrusu hançerlerin- Von Le Coq'un da kaydettiği gibi Türk menşeli olmaları bir hakikat gibidir. Bu hançerleri ve askısını Andersson'un neşrettiği Altay Karnenne ya Baba'siyle (Res. 10) mukayese ettiğimiz takdirde Altay menşei daha iyi tebarüz eder[46]. Şimdi, bu tip nançerlere Afganistan'da da rastlamak mümkündür. Hançer sapı, kının içine biraz girmiştir.

Tibete tesiri

Münsterberg'in neşrettiği eğri bir Tibet kıııcı,(Res. 10) bizce Turfan tarikiyle geçmiş bir silâhtır[47]. Bugünkü Tangutlar tarafından kullanılan bu kılıç VII. yüzyılda Japonya'da da kullanılmıştı [48]. Çin'de, ancak taş oymalarında rastlanır. Tibet, eskidenberi Orta Asya'nın tesiri altında kalmıştı. Bilhassa Ro er i eh 'in yaptığı hafriyatlarda elde edilen buluntular, Orta Asya Türk devletleriyle Tibet'in münasebette bulunduğunu göstermektedir [49].

6. IX ve X cu asır Avrupa Türk boylarının kültür çevresi hakkında

Bizim fikrimize göre, Macar kılıçlarını tarih bakımından Bulgar kılıçları grubundan saymak lâzımdır. Levedia'da ki hakimiyet dolayısile Macar kılıçlarının Kafkas kılıçları üzerine tesirleri düşünülebilir. Fakat bu demek değildir ki Kafkasta bulunan Türk kılıçları münhasıran Macarlara aittir. Bu kılıçlarda büyük kavimler göçüne mensup Peçenek, Kuman, Oğuz boylarının da payı büyüktür.

Bir yazımızda Bulgarların eski yerleri ve tarihleri hakkında Çin ve Avrupa kaynaklarını birleştirerek bazı yeni bilgiler vermiştik[50]. 499 da Don kenarlarında oturuyorlardı [51]. Sui-shu'nun Tölesler hakkındaki bahsile muasır olarak Onogurlarla birlikte oturdukları anlaşılmaktadır [52] . Su-ishu'nun Töles bahsi M. s. 600 e aittir. 463 senesin-

[46] **Andersson, *Hunting Magic in the Ânimal Style,* B M F E A, 4, (1932), Pl. XXXVI.**

[47] **Oskar Münsterberg, *Chinesische Kunstgeschichte,* Esslingen, 1934, II, Abb. 198.**

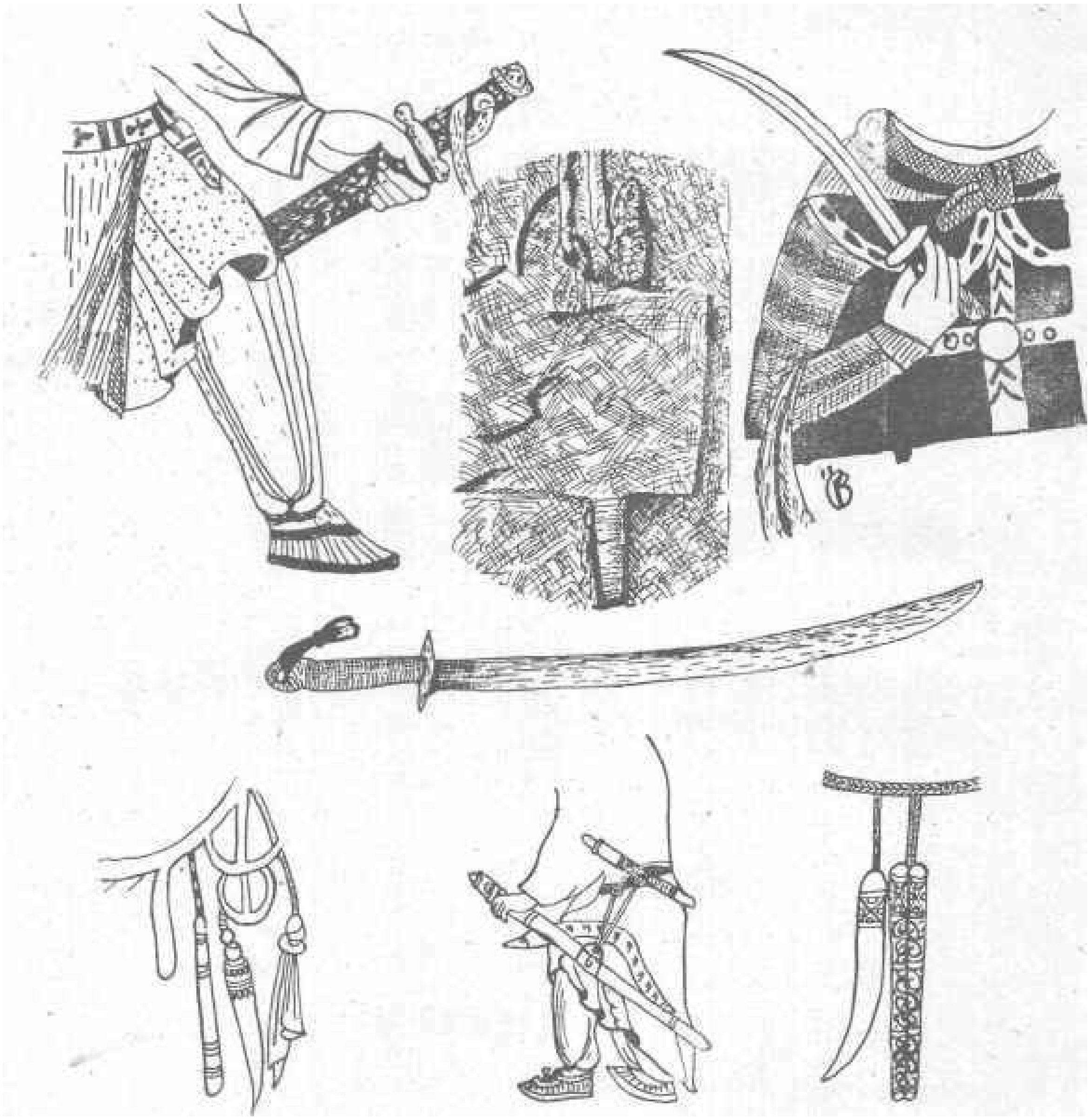
[48] **B. Laufer, Chinese *clay figures,* I, fig. Keza. Münsterberg, II, abb. 340 ve eğri saplı Japon kılıcı, abb. 237.**

[49] **J. N. Roerich, *The animal style among the nomad tribes of Northern Tibet* SKYTHİKA 3. Prague, 1930.**

[50] **Bahaeddin Ögel, *Göktürk yazıtlarının Apurımlart ve Fulin problemi,* BELLETEN, 33 (1945), 71 87. *Sekellerin ataları hakkında,* BELLETEN, 36 (1945), 469 - 484.**

[51] **Bahaeddin Ögel, *Göktürk yazıtlarının Apurımları,* BELLETEN 33 (1945), shf. 82 ; Barthold, *Die Histor.ische Bedeatang der Alttürkischen İnschriften,* Radloff'un Alttürkische İnsch. II, 9, n. 5.**

[52] **Sui-shu, 67. Bundan naklen. Wen-hsien-t'ung-kao 344, 2698 a. Hirth, *Nachwort,* Radlof'un Die Alttürkischen İnsch. de shf. 37.**

Res. 10 — Uygur Kültür çevresine ait kılıçlar.

de Önogurlar Sabirler tarafından koğuldular [53]. Saragurları takiben Yayığı geçen Önogurlar Kafkasya'da kalıyorlar [54]. VIII ci asrın ikinci yarısında Onogundur-Bulgar birliğine rastlamaktayız. Bu birliğin yeri, Azakla Kuban arasıdır[55]. Bulgar-Macar münasebetlerinin ikinci merkezi ise Urallardır[56]. Gerdizi, Hudud al Alam, İbn Rusta Macarlarla Bulgarların komşuluklarından bahsediyorlar [57]. Peçenekler de bu etnik gruplarla hali münasebette idiler [58]. Bu delillere göre, *Volga Bulgarları, Macarlar, hatta Peçenekler aynı kültür çevresine ithal edilebilirler.*

a. Volga Bulgarları kültür çevresinde kılıç

Volga Bulgarları grubunda, başlıca Zagrebinskoye kılıcı üzerinde duracağız. Ve bu merkezle diğer buluntuları da göz önünden geçireceğiz. Esasen bu malzemenin ait olduğu kültür çevresi hakkında Türk matbuatında ele alınabilecek bir yazı yok gibidir. Bilhassa Rus neşriyatı bu bakımdan bir ilim adamını tatmin edecek bir vaziyette ise de Türkiyede bu neşriyatın maalesef pek azı bulunmaktadır[59]. Prof.

[53] Marquart, *Die Chronologie der Alttürkischen İnschriften,* 83, n. 4 ; Şerif Baştav, *Sabir Türkleri,* BELLETEN, 17 - 18, shf. 60.

[54] Priscos *(Corpus scriptorum kistoriae Byzantinae,* 1829, 158).

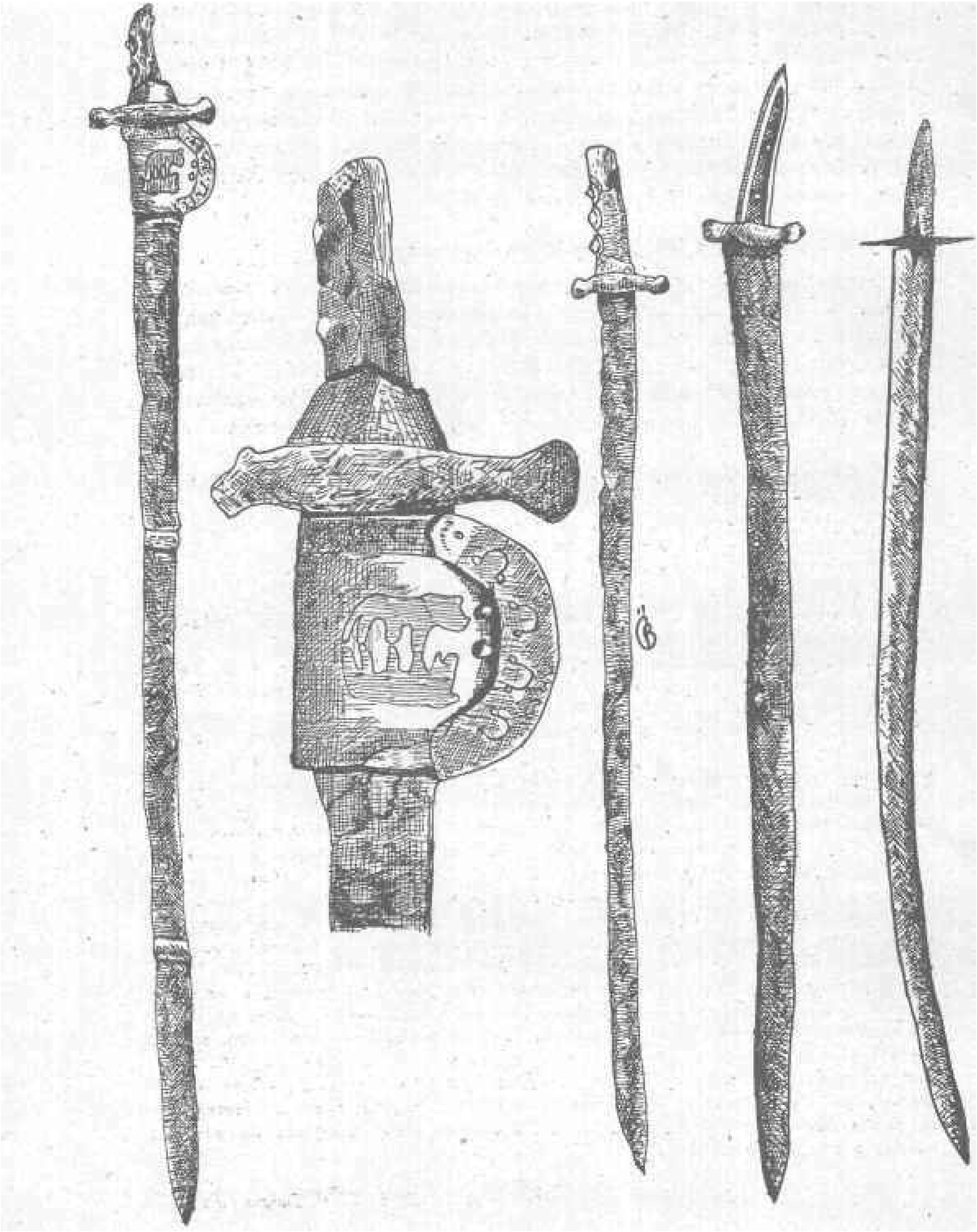
[55] Marquart, *Chronologie,* shf. 77.

[56] Minorsky, *Hudud al Alam,* shf. 320 vd.

[57] Minorsky, 320.

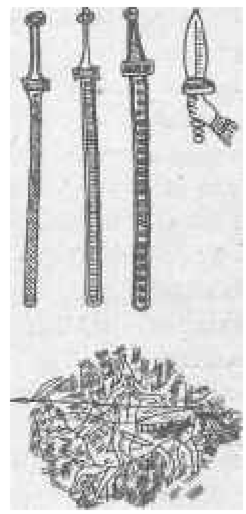
[58] *Aynı eser,* shf. 320; (Bulgar-Macar münasebetleri için bk. *İbn Fadlan's Reisebericht,* 221 vd.

[59] Bu sahada yazılmış eserlerin başında V. F. Smoline'in eserleri gelir. Bunlar : 1. *O Peredvijenii gerodotovskih Skifov v Peredney Azii,* Kazan, 1915; 2. *Bolgarskaya moneta,* İzvestiya T. XXIX, 1916 ; 3. *Otçet o raskopkah,* İzvestiya Kazansk. Obs. XXIX, 1916; 4. *Otçet ob arkeologiçeskih raskopkah v Bolgarah v lyone* 1915 g. İzvestiya OAİE, XXX : I, Kazan, 1919 (1915 senesindeki Bulgar hafriyatına ait); 5. *Kratkiy otçet ob raskopkah v Bolgarah letom* 1916 g. (1916 Bulgar hafriyatı hakkında kısa rapor), aynı dergide ; 6. *Şaşa s olenem iz Bolgar,* Kaz. Muz. Vesth. (Geyik resimli bir Bulgar tabaği hakkında) 7. *K voprosu o proyshojdeni narodnosti Kamsko • Volfskih Bolgar* (Kama-Volga Bulgar halklarının menşe meselesi hakkında), Kazan, 1921. 8. *Bolgarskiy gorod Brakimov,* Izv. OAİE, XXXIII: I. Kazan, 1925 (Brahimov Bulgar şehri) 9. *Arheologiçeskiy oçerk Tat respubliki* (Materiali po izuç. Tatarstana, II, Kazan, 1925 (Türk kültürü bakımından çok kıymetli bir atfı nazardır. Müellif hususi görüşlerini de katmaktadır) 10. *Klad Vostoçnih zolotih predmetov iz Bolgarskogo Goroda Çuke- Tau,* Vestn. Nauçno obş. Tataroved. 1925 : 3. (Çuke - Tau Bulgar şehrinden çıkan altın eşyalı hazine). Sade Smoline'in bir kısım neşriyatının epey bir yekûn tuttuğu görülmektedir. Buna 1926 dan sonraki neşriyat dahil değildir. Bir kaç kitap isminin daha verilmesinin sonraki tetkiklerden haberdar olma bakımından büyük faydasına inanıyoruz, Bu hususta bilhassa şu eserlere bk. Bakirov, A. S., *Pamyatniki Bulgaro-Tatarskoy Kulturı na Volge* (Volga üzerinde Bulgar- Tatar kültürü), Kazan, 1929 Umumi bir eser olarak : *(Materiali po orhane,* remontu i restovratsii pamyatnikov TCCPI-III, Kazan, 1929 - 27. Kılıçlarını tetkik edeceğimiz bu kültür oldukça yüksek bir seviyededir.

Res. 11 — Volga Bulgarları kültür çevresine ait kılıç tipleri.

Tallgren, Bulgar kültürünün bir haritasını çizmiştir[60]. Tetkik edeceğimiz kılıç örneklerinin bu hudut içinde bulunmasına dikkat edeceğiz. Yukarıda da arzettiğimiz gibi Kazan-Bulgar kültürü, bilhassa eski Macarlarla ve Ogur kavimleriyle komşuluk münasebetleri dolayısiyle ismi geçen etnik zümrelerin kılıçlarının tetkikinde de bir miyar vazifesini görecektir. Bulgar kültür çevresine ait kılıçların başında Zagrebinskoye buluntusu gelir. Bela Posta'nın üzerinde ısrarla durduğu bu kılıç, ait olduğu kültür çevresi bakımından tetkike değer[61]. Gümüş, bronz ve demir madenlerinin kullanılması suretiyle yapılan bu kılıç, şimdi Ermitaj müzesinde bulunmaktadır[62]. Boyu 76 cm., eni ise 3 cm. dir. Sapa doğru biraz kalınlaşır (bk. Res. 11). Mahfaza kısmı düz bir seviyeyi haiz, uçları yukarı doğru çıkık ve iç kısmı da hem aşağıdan ve hem de yukarıdan hafif bir münhani ile çıkıktır. Sapın baş kısmı kalıplı bir fes şeklindedir ve gümüşten yapılmıştır. Her iki taraftan, çıkık kulp şeklindeki levhalarla sapa çivilenmiştir. Parmakları birbirinden ayıran üç tane romboid parça vardır. Halbuki buna benzer diğer kılıçlarda, bu diken şeklindeki unsurların sayısı daha fazladır. Kınından pek az bir bakiye kalmıştır. Bela Posta'nın eserinden iktibas ettiğimiz resimde, bu görülmektedir (Res. 11) Kının kayış yeri iki çivi ile tespit edilmiştir. Kının kayışa bağlanan yerinde ayakları karşı karşıya gelmek üzere iki hayvan figürü vardır. Kının ağzında ve kayışlığında at nalı şeklinde süsler dizilmiştir.

Res. 12 — Uygur kültür çevresindeki yabancı kılıçlar ve Tuna Bulgarlarına ait bir kabartma

Aynı yerde bulunmuş ve şimdi Ermitaj müzesinde saklanan[63] diğer bir kılıç, birinciye nazaran daha düz bir yapılıştadır. Kulpu biraz eğricedir. Mahfazanın uçları da aşağı doğru kıvrıktır. Ve yuvarlak bir şekil arzeder.

Zagrebinskoye buluntusu Bulgar kültür çevresinin kuzey hududundaki bölgelere aittir. *Türk kılıcının yayılış sahasının en şimal ucu İllins-*

60 A. M. Tallgren, *Collection Zaoussailov,* au musee national de Finlande â Helsingfors, II, 1918, shf. 19 vd.

61 Bela Posta, *Archaeologische Studien auf Rassischem Bodtn,* eraher Theil, shf. 82 vd. Keza OTÇET, 1891, s. 103-110. En son olarak: Arendt, ARCHAEOLOGİA HUNGARİCA, XVI, shf. 51.

63 Bilhassa kabzedeki gümüş tezyinat tetkike değer bk. Bela Posta, *Aynı eser,* Abb, 41.

63 Arendt, ARCHAEOLOGİA HUNGARİCA, XVI, sfh. 52; Bu kılıçların albümü: Lenz, *tmperatorskiy Ermitaj. Ukazatel otdeleniya Srednih epohi vozrojdeniya,* çast. I.Sobrauya o.ujiya, S. PTB 1908.

köye (Perm) bölgesidir. Bu bölgeler Tallgren'in tasnifine göre *Çud* kültürüne dahildir[64].

Şimdi Moskova müzesinde bulunan kılıç, Perm bölgesindeki İllinskoye'de bulunmuştur[65]. Keskin kısmı 76 cm. dir. Enliliği ise 3.2 cm. dır. Oldukça iyi muhafaza edilmiştir. Eğrilmenin mikyasını Arendt 0-4-5-10-14-16-20-18 olarak gösteriyor. Kabze, bunda da eğiktir. Bundan başka bu bölgede bu tip kılıçtan iki tane daha bulunmuştur[66].

Bulgar kültürünün güney ucuna ait buluntu da Tankeyevka'dadır. Bu kılıcın bulunduğu mezar, bilhassa göçebe Türk kültürü bakımından çok büyük bir ehemmiyet taşır. Orta Asya ve Umumi Türk kültürünün bütün izlerini bu mezarda görebiliriz[67]. Bu kılıcın mufassal bir tavsifini ve resmini maalesef bulamadık. Prof. Tallgren'in neşrettiği *Zabussailov* kolleksiyonunda da bu tip kılıca rastlamaktayız[68]. Biliarsk'da bulunan bu kılıç, demirden yapılmıştır. Ve üzerinde okunmayan bir çok yazılar vardır. Bu mesele epey bir münakaşaya sebep olmuştur[69]. Tallgren'in fikrine göre bu kılıç, çok muahhardır. Hatta XIII üncü asra bile konabilir. Bu kadar kolay ve muahhar bir tarihlemeye biz şahsan taraftar değiliz. Çünkü Tallgren'in sırf analojiye dayanan fikirleri sağlam esaslara istinat etmiş değildir. Antik devirlerde bir üstad olan sayın profesör sonraki devirler hakkında hiç te iyi bir görüşe sahip değildir. Koca Osmanlı devletinin mirası olan kılıçlara bile Pers damgasını kolaylıkla basıyor[12].

b) Macar kılıçları ve Ortaasya kültür çevresi

Macar ilmi, kendilerine ait bu bahsi fevkalâde ilmi metodlar ye epey bir yekûn tutan neşriyatlar incelemiş ve statik bir durum hasıl etmişdir. Bu etüdü, Macar neşriyatında bulunan malzeme ile itmam suretile yapabiliyoruz. Bu sebeple burada Macar ilmine ve Türkolojisine karşı ne derece medyunu şükran bulunduğumuzu hatırlamağı ulvi bir vecibe bilirim.

[64] Collection Zaoussailov, Fig. 34.

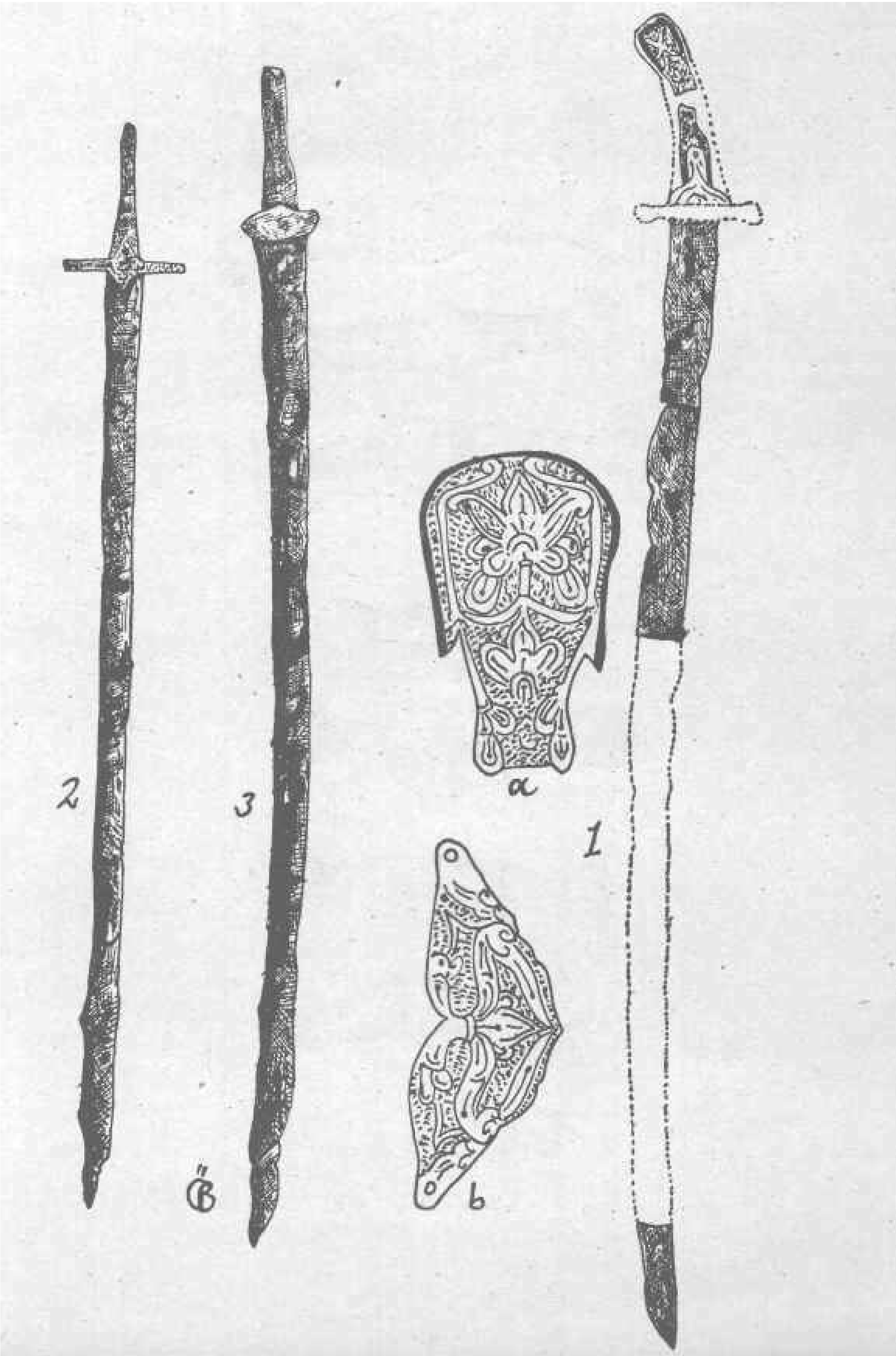
[65] Arendt, *Aynı eser,* shf. 58.

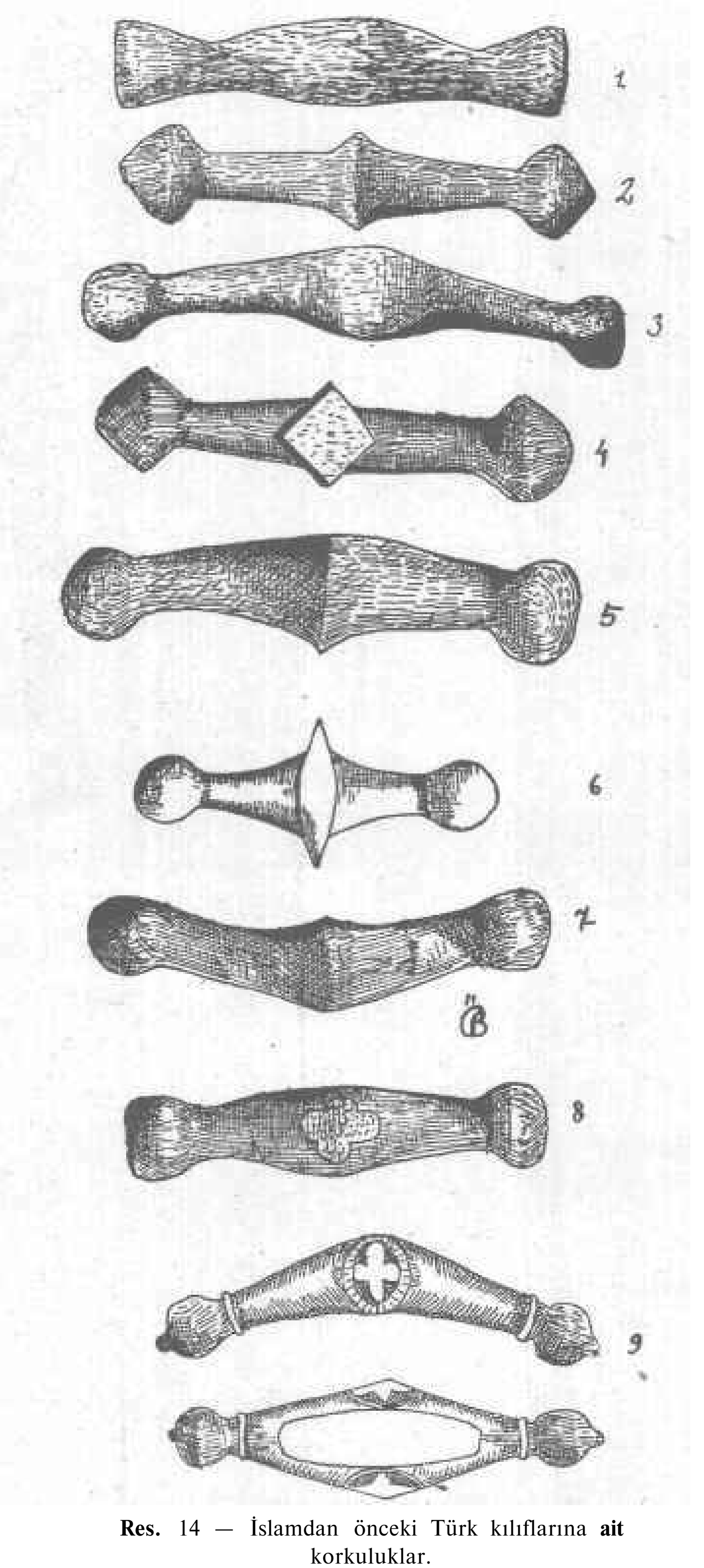
[66] *Otçet,* 1904, a. 136.

[67] Bu kılıcın maalesef tam bir. tavsifini bulamadık. Bununla beraber Arendt'in gösterdiği mehazdan bunun diğer eşlerini bularak bir fikir edinmek kâfidir. Spitzin, in MAR deki meşhur makalesinde bunların eşlerine rasthyabiliriz: (*Drevnosti Kamskoi Çudi,* MAR, XXVII, Levha. XXVI.) Şu makalede de kılıçlar hakkında çok enteresan bilgiler vardır: Katanof ve Lihaçef, *İzvestiya obsestva urheologie,* istorii etnografii pri 1. Kazanskom Üniversitet, XXVI, 55-59. 252-261.

[68] Tal Igren, Collection Zaoussailov, II, Pl. IV, 3.

[69] Kılıçlar hakkındaki bu münakaşaya sebep olan göremediğimiz tebliğ şudur: V. Prohorov, O *drevnih sabliyah s gerçeskimi, slavyansi drugimi nadpisyami,* TRUDI, II: go arh. syezda. C. II : 195. Bu kılıçların bir kısmında Grek yazısı bulunuyormuş.

2
3
1
a
b

Res. 14 — İslamdan önceki Türk kılıflarına **ait** korkuluklar.

Şimdiye kadar söylenen fikirleri tekrarlamayı faydasız buluyoruz. Bu sebeple buluntuların tavsif ile iktifa edip geçeceğiz. Pek tabiidir ki bu yönlerin tezimizi destekler mahiyette olmasına dikkat edeceğiz.

Bela Posta, ilk Macar kılıçlarının vasıfları üzerinde uzun uzun durmaktadır[70]. Bu vasıflar şöyle hülâsa edilebiliyor:

1. Tek ağızlıdırlar ve hafif eğridirler.
2. Kılıcın kabzesile, ağzı aynı mihver ve seviyede değildir. Kılıç uca doğru eğildiği için sapa doğru olan yerlerdeki eğiklik zaviyesi tam manasile tefrik edilebilir. Bir yay şeklini de gösterebilirler. Fakat ekseriya uçları kıvrıktır.
3. Kının kayışına tespit edilen yeri bir halka değil, birbirine yapışan iki madeni plâkadır. Bunlar vasıtasile kayışa raptedilir.

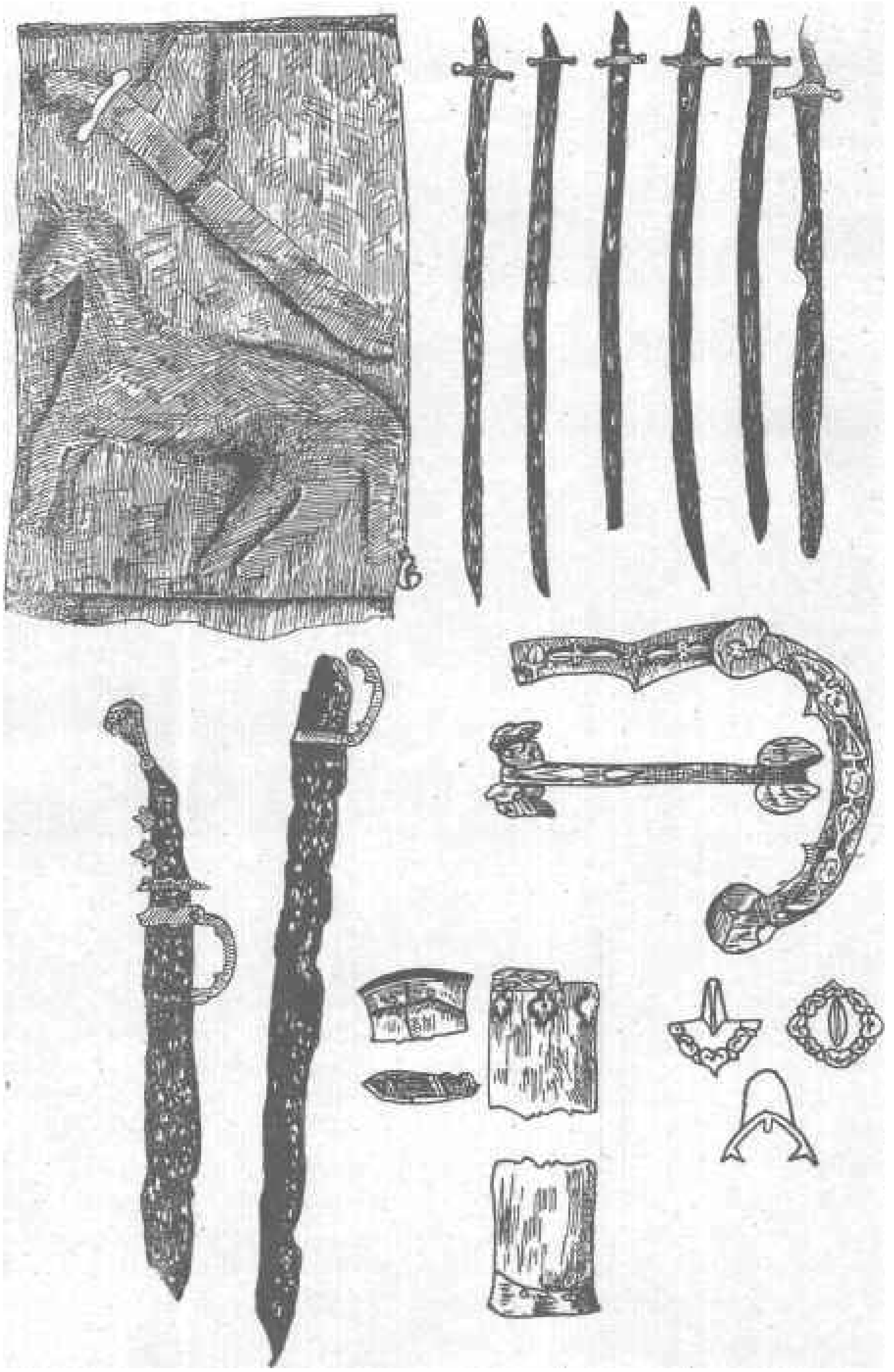
Bu hususiyetlerin bütün kılıçlarda aynı olması icap etmez. Hampel, bu deyre ait Macar kılıçlarını başlıca üç kısma ayırıyor. Birinci gruba giren kılıçlar, yukarda birinci maddede gösterilen hususiyetleri haiz, kabzesi namlının eğrilme istikametinin aksine eğritmemiş, bilâkis ağızla birlikte bir yay teşkil etmiştir (bk. Res. 12). Arzani maktaı pek yayvan olmayıp biraz kalın ve yuvarlakçadır. Problemin asıl enteresan noktası bu tip kılıçların daha ziyade Cermen bölgesinde bulunmasıdır. Bela Pasta, bu hususta çok güzel bir polemiğe girerek Turan-Cermen münasebetleri üzerinde bir kaç söz söylüyor. Gemesocsai kılıcının mahfazasındaki dört yapraklı nebat şekline bakan Bela Posta, sık sık başvurduğu İran aleminden gene bahsediyor[71]. Bundan sonra da Zagrebinşkoye kılıcı ile münasebetinden bahsetmekten kendini alamıyor. İran-Bulgar-Macar münasebetleri ayrıca tetkike muhtaçtır.

Diğer önemli bir mesele de Werhne-Saltovo kılıcının Levedia Macarlarına ait olup olmadıkları problemidir. Bu hususda hususi birer etüd yapan Zaharov ve Arendt Macarlara aidiyetini kat'i gibi görmektedirler[72]. Yalnız tetkik edilmesi icap eden bir nokta var. dır. Macarların ilk yurtları Don ve Werhne - Saltovo bölgesi olabilir. Bu civarda bulunan kültürün Macarlara aidiyeti de kat'i surette belli olmadığı halde bu kılıçlar Macarlara nasıl maledilebilir ? Bu fikri ileri sürmekle Zaharov'un fikirlerine tamamen zıd bir tezi müdafaa etmek istemiyoruz. Yalnız şu noktaya ilim âleminin nazarı dikkatini çekmek istiyoruz ki *Altayda yapılan hafriyatlarda ele geçen Göktürk' lere ait eşyaların üzerinde Saltovo kılıcının motiflerine yakın olan nakışlar görülmüştür. Bizim fikrimize göre bu motifleri taşıyan kılıçlar da Göktürk kültür çevresiyle ilgili olmalıdır. Bu motiflerin saklanabilmesi, bu kılıcı getiren kavimlerin mevzubahis kültür çevresinden az zaman*

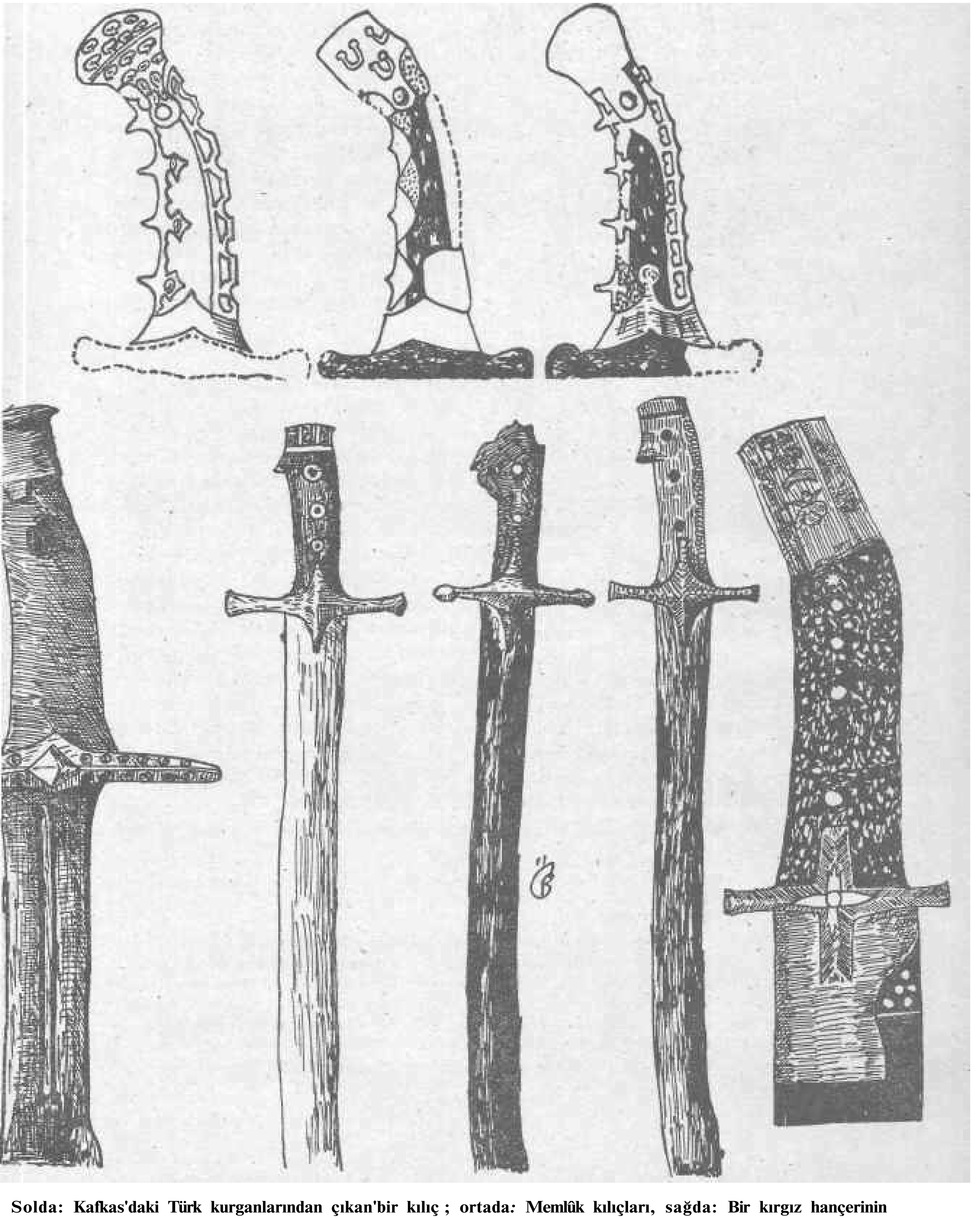
[70] Bela Posta, *Archaeologische Studien auf Russischem Boden,* Ersler Theil, 1905, shf. 85.

[71] Bela Posta, *Aynı eser,* Erster Theil, shf. 93.

[72] Zaharov, AH, XVI, 46-47. Arendt, AH, XVI, 66 vd.

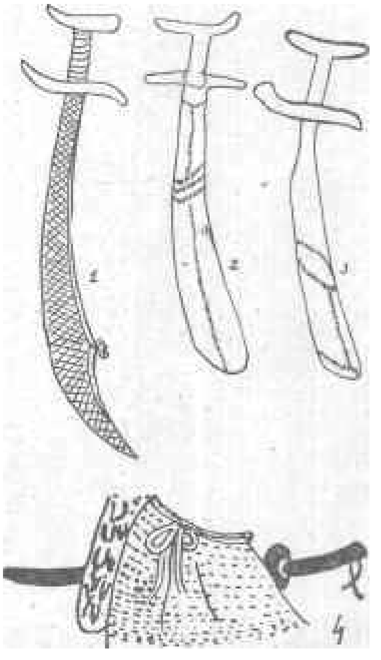

Res. 15 — Peçenek ve diğer Güney Rusya Türklerine ait kılıç tipleri.

Solda: Kafkas'daki Türk kurganlarından çıkan'bir kılıç ; ortada: Memlûk kılıçları, sağda: Bir kırgız hançerinin sapı. Yukarda: Güney Rusya Türk kurganlarından çıkmış kılıçlara ait saplar.

evvel ayrıldıkları kanaatını kuvvetlendirir. Bu kılıçların menşei, kronolojik güçlükler bertaraf edilerek Peçeneklere atfedilirse daha mantıki olur zannındayız. Bu Orta Asya motifine, ilk *Avar* eserlerinde de rastlamaktayız. Bilhassa Sibirya ve Altay *Şamanizm'inde* çok rastlanan bu motiflere Tovostin kolleksiyonunda rastlamaktayız[73]. Çin menşeli olup olmaması bizi o kadar alâkadar etmemekle beraber Çinde yapılan nefrit eşyalarda bu motife rastladığımızı ilâveyi faydalı buluyoruz[74]. Meşhur Macar kılıçları arasında Gesztered Scuny Baranya (Res. 12)[75] kılıçlarının resimlerini veriyoruz. Atitlânın kılıcı diye adlandırılan Viyana kılıcı da bu devre ait kılıçlardan biridir[76].

Res. 17 — Cengiz devletine dair minyatürlerde Moğol kılıçları.

İslâm Türk devrindeki kılıçlara kısa bir bakış

Bu devre ait bütün malzemeyi toplu bir surette ikinci makalemizde inceleyip orijinal malzemeyi neşredeceğiz. Yalnız burada şunu söylemek istiyoruz ki Volga boylarından, Güney Rusya tarikile Avrupaya giden Türk kitlelerile islamlığı kabul ederek islâm kültür çevresine giren Türklerin harp aletleri ve bu meyanda kılıçları aynı menşe ve mahiyeti taşıyorlardı. Selçuk ve Atabeylere ait kılıçlar aynı tip ve menşeden geldikleri gibi Osmanlı kılıçları da Kayı kabilesinin anânesini taşıyordı. Bu hususu isbat için elimizde epey delil vardır. *Türkiye Cumhuriyeti müzeleri müspet metodlarla çalışan ilim adamlarına malzemesini verirse senelerdenberi karanlık kalmış fakat tetkiki ilim alemine bir çok yenilikler sunacak bu gibi mevzular daha iyi incelenecektir. Aksi halde binlerce senedir sandıklarda kalan malzeme, kolleksiyonculuk zihniyetile*

[73] Bu motifi ihtiva eden Avar düğmesi için bk. Fettich, *Trouvailles Avares de Dunapentele,* Pl. II, 13-15. Kırgız kültür çevresi Şaman eserleri için bk. Talig— ren, *Collection Tovostine,* Pl. X, 13, 22.

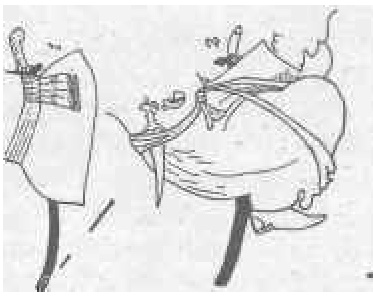
[74] B. Laufer, *A.study in China, archaeology and religion,* Chicago, 1912.

[75] Gesztered kılıcı için bk. L. Kiss, Der Altungarische Grabfund von Gesztered, Budapest. 1938, shf. 24 vd. Umumi olarak: N. Fettich, *Zar archaeolog'e der Ungarischen Landnahmezeit,* AE, XLV, shf. 304 vd. ; N. Fettich, *Die Metullkuntt der landnehmenden Ungarn,* AH, XXI, s. 240. Baranya ve Scuny kılıçları için bk. Bela Posta, I, Abb. 47, 51.

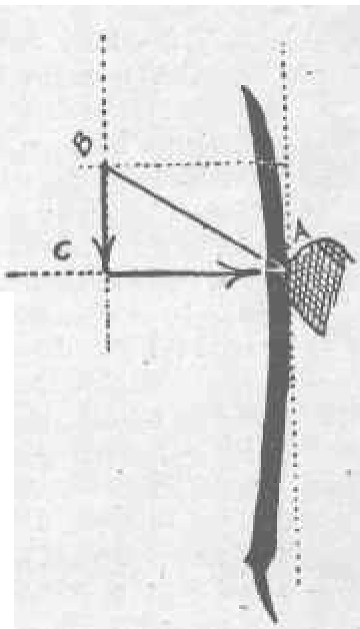
[76] Bk. Zo1tan Toth, *Attila's Schvert,* Budapest, 1930.

inhisara alınmış olacak ve bundan yalnız ilim değil; Türklük, medeniyet sahibi olduğunu ispattan mahrum kalacaktır. Müzelerimizin başlarında, akademik kariyeri haiz insanlar bulundukça şimdilik böyle bir endişeye mahal yoktur.

Çağatay, Timur ve oğulları devrine ait kılıçlar Osmanlı kılıçlarile muvazi bir inkişaf merhalesine sahiptir. Moğol kılıçları çok iptidai mahiyetdedir (Res. 16). Babür ve oğulları devrinde Türk kılıcı en münkeşif haddini buldu (Res. 17, 2). Iran minyatürlerine giren bu tip eğri kılıçlar, Timur ve oğullarına ait minyatür mektebinin tesirleridir.

Res. 18——Timur ve oğulları kültür çevresine ait kılıçlar.

Res. 19 — Türk kılıcının mekaniği (Arendt'den).

Sonuç

Kılıç gibi bir aletin tarihini yazmak belki Türk tarihi için büyük bir kıymet taşımaz. Fakat şunu göz önünde tutalım: muazzam akınlara girmiş ve başarmış olan Türk kitlelerinin zaferlerine ellerindeki en mühim silâhları hiç yardım etmemiş miydi? Esasen Türk kılıcının diğer dünya kılıçlarında görülmiyen bir mekaniğe sahiptir. Buna ait formüller üzerinde Silâh tarihlerile uğraşan Arendt uğraşmıştır (Res. 12). Bu kılıcı kullanmak çok yüksek bir meharet ve bilgi ister. Türk kılıcının umumî vasıflarını ikinci makalemizde belirteceğiz.

RESİMLERİN ALINDIĞI MEHAZLAR

1 — 1. Sovetskaya archeologia, IV.
2. Radlof, Sibirskiy drevnosti, III, IV, 24.
3. Minns, Schytians and Greeks, shf. 234. (Peking civarından).
2 — O. Janse, Notes sur quelques epees anciennes trouvees en Chine B M F E A. 2. PL. XVII
3 — Chavannes, Mission archeologique en Chine, Rekonstrüksiyon ve kılıcın eğri kabzesi için bk. C. F. Fitzgera lt, The son of heaven, Plate, II, (Li Shih-min'in mezarından).
4 — 1. Bela Posta, Arheologische Studien, abb. 222.

2, J. Werner, Bogenfragmente aus Carnuntum, ESA, VII, shf. 47; abb. 9.

3. Schmidt, Kaçka, Beitrâge zur Erforschung der Kulturen ostrusslands in der Zeit der Völkerwanderung, shf. 22; Abb. 3.

5 — A. H. IX.

6 — 1. N. 5. A. H. IX. Fettich, Jutas und Öskü, shf. 43; Abb. 21.

2. Archaeologiai Ertesitö, 1929, Pl. IX, 30-31, XX, 1-la.

3. N. Fettich, Trouvaille Avares de Dunapentele, Tab. 1.

7 — 1, 2. Menşe itibariyle Kuzey Kafkasya'da Storoşevaya Stanitza'ya aittir. Materiah po arheologii Kavkaza, VIII, Ris. XXIII.

3. Tomsk müzesinde: A. H, XVI, Abb. 18, 1.

4. A. Kivalo, Altaltaische Kunstdenkmâler, Altay kısmı.

5. Tallgren, Collection Tovostine, Pl. XII, 7, 8.

8 — Bela Posta, Archaeologische Studien shf. 113, abb. 63.

9 — Sovetskaya Archeologiya. I, 282 — 284.

10 — 1, 3, 6. Von. Le Coq, Bilderatlas.

2. Andersson, Hunting Magic, BMFEA, 1932, pl. XXXVI.

4. Münsterberg, Chinesische Kunstgescichte, II, abb. 335.

5. Vö'n Ie Coq, Buddistische Spâtantike, III.

6. Von 1e Coq, Bilderatlas, 89 vs.

7. Von le Cop, Chotscho, Taf. 30.

11 — Bela Posta, Archaeologische Studien, I, abb. 43, 44, 45, 53.

4. Tallgren, Collection Zaoussailov, Pl. IV. 3.

13 — 1. L. Kiss, Der Altungarische Grabfund von Gesztered, Taf XI, la.

2, 3. Bela Posta, Arch. Studien, shf. 92 abb. 51, 52.

15 — 1. A. A. Zakharov, The Statue of Zbrucz, ESA, IX, abb. 3.

2. 1, 2, 3: Moskova tarih müzesinde; 4, 5, 6: *Berlin tarih öncesi müzesi* (Arendt, AH, IX, af. Vl den).

3, 4. Zakharov, AH, IX, abb. 6, 7, 8.

16 — 1, 2, 3, 4, 8. (Arendt'en, Ah, IX).

5, 6, 7. Memlûk kılıçları (Topkapı sarayı).

17 — Mogollara ve Cengize ait kılıçlar : (Livres des Merveilles'deki minyatürlerden). 4. Moğol okçusu, Pravdin, Empire Mongol Shf. 189

18 — 1. Tuluk Han Koci'nin kılıcı, Brown, Pl. VIII, fig. 4.

2. Timuru avlanırken gösteren bir minyatürden alınmıştır. Timura ait bir kılıç olduğu anlaşılmaktadır. (Reformation und gegen reformation, shf, 528 v d.)